

HISTORICKÁ DEMOGRAFIE

1

Historická demografie

Zprávy komise pro historickou demografii při Historickém ústavu ČSAV. Les Comptes-rendus de la Commission pour la démographie historique auprès de l'Institut d'Histoire de l'Académie tchécoslovaque des Sciences

1967

Číslo 1

V březnu 1967 se utvořila při Historickém ústavu Československé akademie věd komise pro historickou demografii. Členové této komise jsou představitelé hlavních pracovišť a oblastí, kde se v současné době v ČSSR historicko-demografická problematika studuje. Je zastoupen Historický ústav ČSAV (dr. Pavla Horská, předsedkyně komise; dr. Jaroslav Mezník), katedra československých dějin Filozofické fakulty Karlovy university v Praze (Eduard Maur, tajemník komise; doc.dr. Josef Petráň), Československá demografická společnost při ČSAV (inž. Zdeněk Pavlík, dr. Vladimír Srb) a pracovníci státních archivů (dr. Josef Hanzal, dr. Josef Křivka). Historicko-demografický výzkum na Slovensku zastupuje dr. Ján Sirácký (Historický ústav Slovenské akademie věd, Bratislava), výzkum v ostravské průmyslové oblasti doc.dr. Milan Mýška (Pedagogická fakulta, Ostrava) a badatele ostatních oblastí Adolf Zeman (Pedagogická fakulta, Plzeň) a Jaroslava Kalserová (Střední všeobecně vzdělávací škola Tachov). Adresa komise je: Historický ústav ČSAV, Praha 1, Jiřská 3, tel. 539244-46.

Účelem komise je především koordinovat historicko-demografický výzkum v ČSSR tak, aby se pracovní výsledky všech skupin i jednotlivých badatelů na tomto vědním úseku mohly uplatnit při vytváření co nejuplněnějšího pohledu na vývoj střeoevropské populace v minulosti, který je nezbytnou součástí vědeckého zhodnocení demografického rozboru současného obyvatelstva v ČSSR a ovlivňuje i stanovení prognosy jeho vývoje v budoucnosti.

V uplynulých deseti letech se historická demografie stala předmětem vážného zájmu řady badatelů v ČSSR. Problém nedostatečného zajištění soustavné a soustředěné bibliografie historicko-demografických studií, vydávaných jak v českých zemích tak i na Slovensku, se dnes již velmi citelně projevuje zejména v pracích regionálních badatelů. Stejně palčivou je však i otázka metody historicko-demografického výzkumu. Je třeba říci, že o studium vývoje obyvatelstva v Československu v období po zavedení farních matrik, kterými je možno doplňovat údaje seznamů poddaného obyvatelstva, vyskytujících se na některých panstvích již od 16. století, projevují v současné době zájem především historikové. Tím je dáno i hlavní zaměření otázek, k nimž se česká historická demografie tzv. předstatistického období až dosud převážně soustřeďovala. Šlo jí především o zpřesnění odhadů počtu obyvatel jednotlivých měst, panství, krajů či zemí a z těchto odhadů vyplývající hypotézy populačního růstu či úbytku jako nezbytného základu pro studium vývoje sociální struktury. Teprve v několika posledních letech měli čeští historikové možnost seznámit se s metodami užívanými v historicko-demografickém výzkumu ve Francii, v Belgii, v Anglii a jiných zemích, kde soustavné studium předstatistického období je doménou nejen historiků, nýbrž i demografů, přivedených ke studiu matrik 16.-18. století snahou o odhalení dlouhodobých trendů ve vývoji plodnosti a ostatních demografickou vědou sledovaných jevů populačního vývoje. Časově neobyčejně náročná rekonstrukce jednotlivých rodin na základě rozboru matrik se stala pro neúspěšnější metody současné západní historické demografie nezbytnou podmínkou. V historicko-demografickém výzkumu tohoto charakteru se dnes běžně užívá teamové práce, strojové výpočtové techniky apod.

Zdá se, že ani česká historická demografie se nebude moci obejít bez důkladného průzkumu matrik oblastí zvolených reprezentativní metodou. Údaje získané těmito sondami pomohou nejen vyřešit řadu dosud trvajících nejasností o charakteru zalidnění českých zemí a Slovenska v předstatistickém období, nýbrž mohou přispět pozoruhodnou měrou i k osvětlení rozdílů v sociálním a ekonomickém vývoji jednotlivých oblastí. Příkladem toho, jak rozbor základních demografických faktorů může být nejen důležitým přínosem pro studium vývoje obyvatelstva, nýbrž i poskytovat řadu cenných důkazů o souvislostech ekonomického, sociálního a populačního vývoje, je bezesporu známá práce předčasně zesnulé historičky L. Kárníkové z roku 1965 o vývoji obyvatelstva českých zemí v letech 1754-1910.

Je však třeba počítat s tím, že otázky populačního vývoje 19. století, kde máme již k dispozici údaje o pravidelných

sčítáních obyvatel a každoroční výkazy o přirozeném pohybu, nelze vyřešit pouze průzkumem úředních statistik. Právě v 19. století dochází totiž postupně ke změnám v charakteru reprodukce obyvatelstva, označovaným zpravidla jako demografická revoluce. Studium tohoto procesu bude bezesporu vyžadovat použití mikroanalýzy u jednotlivých oblastí, ať již na základě zachovaných sčítacích operátů nebo farních matrik a dokladů podobné povahy. Určitých kladných výsledků použitím podobné metody bylo dosaženo např. při studiu obyvatelstva ostravské průmyslové oblasti.

Jisto je, že historická demografie se může podílet na rozvoji současné historické vědy především tehdy, využije-li plně možnosti, které jí nabízí její interdisciplinární charakter, spojující metody odborného demografického rozboru historických pramenů o vývoji obyvatelstva se znalostí ekonomické a sociální situace, v níž se tento vývoj odhrává a na jejímž formování se zároveň i podílí. Komise pro historickou demografii při Historickém ústavu ČSAV proto bude usilovat především o to, aby se širší historická veřejnost seznámila s probíhající prací v různých oblastech historicko-demografického výzkumu, především s těmi studii, které jsou pozoruhodné po metodologické stránce a které zpravidla vzhledem k užší specializaci tématu nenalézají dostatek příležitosti k publikaci v historických časopisech a sbornících.

Zprávy komise přinášejí v tomto čísle stručný obsah některých referátů přednesených a prodiskutovaných ve skupině historické demografie při katedře československých dějin Karlovy university, jejíž práce se zaměřuje především k metodologickým otázkám předstatistického období. Vedle toho zahrnují také informativní přehled o nejnovějších výsledcích historicko-demografického studia v zahraničí a dva příspěvky v oddíle studijních materiálů. V budoucnosti počítáme s pravidelným uveřejňováním výběrové bibliografie prací z oboru historické demografie, vydaných v ČSSR.

Au mois de mars 1967 s'est organisée auprès de l'Institut d'Histoire de l'Académie tchécoslovaque des Sciences la Commission pour la démographie historique. La Commission est composée des représentants des principaux lieux de travail et des régions ou, actuellement, on s'occupe à étudier, en République Socialiste Tchécoslovaque, les problèmes de la démographie historique. Au sein de la Commission est représenté

L'Institut d'Histoire de l'Académie tchécoslovaque des Sciences (dr Pavla Horská, président de la Commission; dr Jaroslav Mezník), la chaire de l'Histoire tchécoslovaque de la Faculté de Philosophie de l'Université Charles à Prague (Eduard Maur, secrétaire de la Commission; docent dr Josef Petráň), la Société tchécoslovaque de démographie auprès de l'Académie tchécoslovaque des Sciences (ing Zdeněk Pavlík, dr Vladimír Srb) ainsi que les travailleurs des Archives d'Etat (dr Josef Hanzal, dr Josef Krivka). Les recherches dans le domaine de l'histoire de la démographie en Slovaquie sont représentées par dr Ján Sirácký (l'Institut d'Histoire de l'Académie slovaque des Sciences, Bratislava), les recherches relatives à la région industrielle d'Ostrava par le docent dr Milan Myška (la Faculté pédagogique, Ostrava) et les recherches des autres régions par Adolf Zeman (la Faculté pédagogique, Plzeň) et Jaroslava Kalserová (l'Ecole secondaire de l'éducation générale, Tachov). L'Adresse de la Commission: L'Institut d'Histoire de l'Académie tchécoslovaque des Sciences, Prague 1, Jiřská 3, tél. 539244-46.

Le but de la Commission est, en premier lieu, de coordonner les recherches effectuées en Tchécoslovaquie dans le domaine de la démographie historique afin que les résultats de travail de tous les groupes ainsi que de différents chercheurs dans ce secteur scientifiques puissent se faire valoir dans le but de former un aperçu plus complet sur le développement de la population de l'Europe centrale dans le passé, aperçu constituant une partie indispensable de l'appréciation scientifique de l'analyse démographique de la population actuelle de la République Socialiste Tchécoslovaque, et influençant également l'établissement des pronostics relatifs à son développement futur.

Au cours des dernières dix années la démographie historique devint l'objet d'un intérêt sérieux de toute une série de chercheurs en Tchécoslovaquie. Le problème du manque d'une bibliographie systématique et concentrée des études du domaine de la démographie historique publiées dans les pays tchèques ainsi qu'en Slovaquie se manifeste déjà aujourd'hui bien sensiblement dans les travaux des chercheurs régionaux. Le même importance accuse également la question de la méthode des recherches dans le domaine de la démographie historique. Il faut dire que ce sont actuellement en premier lieu les historiens qui manifestent l'intérêt en ce qui concerne l'étude du développement de la population en Tchécoslovaquie durant la période qui se date à partir de l'introduction des registres paroissiaux à l'aide desquelles on peut compléter les données des listes de la population en service, se trouvant en cer-

tains domaines seigneuriaux déjà à partir du XVIIe siècle. Par ce fait est donnée également la principale orientation des questions auxquelles se concentrait jusqu'à présent, la démographie historique tchèque de la soi-disant période préstatistique. Il s'y agissait surtout de rendre plus précises les évaluations du nombre d'habitants des différentes villes, des domaines, des régions ou des pays, et de l'hypothèse découlant de ces évaluations et concernant l'accroissement ou la baisse du nombre de la population en tant que base indispensable de l'examen du développement de la structure sociale. Ce ne fut qu'au cours de quelques dernières années que les historiens tchèques ont eu la possibilité de faire la connaissance des méthodes appliquées dans le domaine des recherches relatives à la démographie historique en France, en Belgique, en Angleterre, où les études systématiques de la période préstatistique est le domaine non seulement des historiens mais également des démographes amenés aux études des registres du XVIIe - XVIIIe siècle par la tendance de dévoiler les tendances à long terme en ce qui concerne le développement de la fécondité et des autres phénomènes du développement de la population recherchés par la science démographique. La reconstruction extrêmement prétentieuse en ce qui concerne le temps, de différentes familles à la base de l'analyse des registres devint une condition indispensable des méthodes couronnées de plus grands succès de l'actuelle démographie historique des pays de l'Ouest. Dans le cadre des recherches historico-démographiques de ce caractère on se sert aujourd'hui du travail de teams, de la technique du calcul mécanisé, etc.

Il semble que ni la démographie historique tchèque ne pourra se passer des recherches allant à fond des registres des régions choisies à l'aide de la méthode représentative. Les données acquises par ces sondages rendront possible de résoudre non seulement toute une série d'incertitudes encore existantes quant au caractère du peuplement des pays tchèques et de la Slovaquie dans la période préstatistique mais elles contribueront, d'une manière importante, également à éclaircir des différences se manifestant dans le développement social et économique des différentes régions. L'exemple du fait comment l'analyse des facteurs démographiques fondamentaux peut devenir non seulement un apport important pour l'examen du développement de la population mais également offrir toute une série de preuves précieuses concernant les connexités du développement économique, social et de population, est, sans doute, le travail connu sur le développement de la population des pays tchèques au cours de la période allant de 1754 à 1910, travail provenant de l'année 1965 et dont l'auteur est Madame L. Kárníková, morte prématurément.

Mais il faut prendre en considération le fait que les questions du développement de la population du XIXe siècle - où nous disposons déjà des données relatives au recensement régulier des habitants et des rapports annuels sur le mouvement naturel - ne peuvent être résolues à l'aide d'une seule recherche des statistiques officielles. Car justement au XIXe siècle se produisirent successivement des changements quant au caractère de la reproduction de la population généralement désignée comme révolution démographique. L'étude de ce processus va exiger, sans aucun doute, l'application d'une micro-analyse de différentes régions soit à la base des résultats de recensement ou des registres paroissiaux conservés ainsi que des documents du caractère analogue. On est arrivé aux certains résultats positifs à l'aide de l'application de la méthode analogue par exemple à l'occasion des études relatives à la population de la région industrielle d'Ostrava.

Il est certain que la démographie historique peut participer à l'essor de la science historique actuelle, en premier lieu, dans le cas si elle se sert pleinement des possibilités offertes par son caractère interdisciplinaire unissant les méthodes de l'analyse démographique spécialisée des sources historiques concernant le développement de la population avec la connaissance de la situation économique et sociale dans le cadre de laquelle se déroule ce développement et à la formation de laquelle il participe en même temps. La Commission pour la démographie historique auprès de l'Institut d'Histoire de l'Académie tchécoslovaque des Sciences va s'efforcer donc, en premier lieu à faire connaître au public, s'intéressant à l'histoire, le travail se développant dans les différents domaines des recherches concernant la démographie historique, et, en premier lieu, les études intéressantes quant à la méthodologie et qui, étant donné la spécialisation plus étroite du thème, ne trouvent pas, généralement assez d'occasion d'être publiées dans les périodiques et recueils historiques.

Les Comptes-rendus de la Commission publient, dans le présent numéro, le bref contenu de certains rapports présentés et discutés au sein du groupe de la démographie historique auprès de la chaire de l'Histoire tchécoslovaque de l'Université Charles, du groupe dont le travail est orienté, tout d'abord, vers les questions méthodologiques de la période préstatistique. En outre, ils publient également un aperçu informatif sur les plus récents résultats des études du domaine historico-démographique à l'étranger ainsi que deux articles dans la partie contenant des matériaux d'études. A l'avenir nous comptons de publier régulièrement les bibliographies choisies des travaux du domaine de la démographie historique publiés en République Socialiste Tchécoslovaque.

Josef K ř i v k a

Populační vývoj mělnického panství v letech 1693-1749

K otázce populačního vývoje zemědělských oblastí Čech po třicetileté válce (1650-1750)

Pozvolné obnovování hospodářské výroby, ke kterému došlo v Čechách po třicetileté válce odrazilo se i na vzrůstajícím počtu obyvatelstva. Populační vývoj obyvatelstva však probíhal, podobně jako tempo hospodářské regenerace země, v různých částech země značně odlišně.

Přes tyto rozdíly je však nesporné, že základním rysem populačního vývoje Čech, který se neustále prohluboval, byl rozdíl mezi oblastmi rozvíjející se průmyslové výroby a oblastmi zemědělskými.¹ Avšak přes toto základní rozdělení země na průmyslový sever a zemědělskou oblast středních a jižních Čech, nacházíme uvnitř těchto dvou částí další značné rozdíly, související s odlišnými přírodními a ekonomickými podmínkami, které se výrazně odrazily i na hustotě obyvatelstva, formě a struktuře sídlišť.² Již v předbělohorském období nacházíme značné rozdíly, které se týkaly nejen úrodné části středočeské nížiny v porovnání s ostatními zemědělskými kraji v hornatějších a drsnějších částech země, nýbrž i značné rozdíly jsou uvnitř samotné úrodné oblasti středních Čech. Tato skutečnost vysvětluje např. ze vzájemného porovnání struktury zemědělské výroby v labské kotlině, táhnoucí se podél Labe mezi Mělníkem a Litoměřicemi, s výrobní strukturou zemědělské výroby ostatní části úrodné oblasti středočeské nížiny.

V labské kotlině, na rozdíl od okolního úrodného kraje omezeného na základní zemědělskou výrobu, došlo již před třicetiletou válkou k poměrně pokročilé specializaci zemědělské výroby, kde se významně uplatňovalo pěstování vedlejších odvětví zemědělství jako vinařství, chmelářství, ovocnictví, zahradnictví a semenářství. Zatímco se v ostatní úrodné části středního a dolního Polabí omezovalo pěstování těchto speciálních kultur zpravidla pouze pro vlastní spotřebu, mělo zde zcela tržní charakter. Příjmy značné části zdejších poddaných za víno, ovoce, chmel, zeleninu a zeleninová semena měly pro ně namnoze prvotný význam, který mnohdy převyšoval jejich tržbu za obilí a dobytek.

Na důležitost vedlejších plodin pro poddanské hospodářství v labské kotlině by ukazovalo i to, že po skončení třicetileté války se pokoušejí zdejší poddaní v co nejkratší době obnovit jejich pěstování a to mnohdy i na úkor základní zemědělské výroby. Největší význam z těchto vedlejších plodin v labské kotlině mělo vinařství.³ Zdejší zemědělství představuje reprezentační oblast nejrozvinutějšího stupně specializace a intenzity tehdejší zemědělské výroby, patřící též k přední exportní oblasti se silně rozvinutou zbožní výrobou. V této oblasti, kde mnohem dříve než jinde vznikaly jevy, které jsou charakteristické pro rozklad feudalismu,⁴ lze též právem předpokládat mnohem výraznější prosazení vztahu ekonomiky a populace než v oblastech, kde zemědělská výroba nebyla tak specializovaná a nedosahovala tak vysokého stupně intenzity.

Jak se vyvíjely výrobní a populační poměry v labské kotlině ve století po skončení třicetileté války můžeme si osvětlit na příkladě mělnického panství, které patřilo k nejstarším a nejrozsáhlejším vinařským oblastem Čech. Toto postavení si udrželo i v následujícím století po skončení války. Vedle vinařství, které pochopitelně mělo z vedlejších zemědělských plodin největší význam, pěstoval se zde též chmel. Značně rozšířené bylo zde i ovocnářství, jak potvrzuje i berní rula, která u šesti vesnic mělnického panství poznamenává, že poddaní mají "pěkné a výnosné štěpnice". V některých vesnicích se pěstovala též zelenina, kterou poddaní prodávali do Prahy a dalších míst. Vedle toho se někteří poddaní věnovali též semenářství a dodávali zeleninová semena do širokého tržního okruhu.

Jak vidět, nachází se na mělnickém panství všechno, co je typické pro zemědělství této labské kotliny. Proto také studium populačního vývoje na mělnickém panství nám umožní poznat populační vývoj celé této oblasti.

Podobně jako ve značné části země způsobila třicetiletá válka i na mělnickém panství velký populační pokles, jak ukazuje berní rula z roku 1654, kdy na vesnicích mělnického panství bylo z celkového počtu 364 osedlých 135 pustých, což činí 37,1 %.⁵

Hospodářská obnova země i její populační vývoj v poválečném období byl však nepříznivě ovlivněn dvěma velkými morovými epidemiemi, které v letech 1680 a 1713 postihly naše země. Mělnické panství bylo postiženo těžce morem v roce 1680, kdy zemřelo zde 600 poddaných, což představuje celou pětinu jeho vesnického obyvatelstva.⁶

Podrobnější sledování populačního vývoje mělnického panství po třicetileté válce umožňují teprve dochované seznamy poddaných z let 1693-1749.⁷ Celkový obraz populačního vývoje v tomto období ukazuje přehled na tabulce 1.

V roce 1694 zvětšil se dosavadní rozsah mělnického panství přikoupením statku Vtelna, ke kterému patřila část stejnojmenné vsi a několik usedlostí v Radouni a Lhotce. Tento přírůstek činil však dohromady jen 9 osedlých, takže nemohl nijak podstatně ovlivnit celkové údaje a je proto zanedbatelný.

Podle úhrnného počtu poddaných zapsaných v seznamech, včetně osob nacházejících se mimo hranice panství, zvýšil se v období 1693-1749 počet osob na vesnicích mělnického panství úhrnem o 131,4 %. K největšímu populačnímu přírůstku poddaných došlo však v prvním období let 1693-1725, který činí 104,6 %. V druhém období let 1726-1749 činí přírůstek obyvatelstva již pouhých 26,8 %.

Z uvedených dat vidíme, že v prvním období 1693-1725 za tři desetiletí nastala na mělnickém panství populační exploze, neboť za tuto krátkou dobu se počet poddaných zdvojnásobil. K uvedenému mimořádně prudkému populačnímu vzestupu přispělo několik příčin souvisejících se specifickými poměry mělnického panství. Jednou z nich byl jistě mor z roku 1680, jehož populační ztráty nemohly být zřejmě nahrazeny bezprostředně v následujících letech, ale k jejichž vyrovnání docházelo teprve až v devadesátých letech 17. století. Další, hlavní příčiny velkého přírůstku obyvatelstva tkvěly však v ekonomicko-sociální a výrobní struktuře mělnického panství.

Z celkového počtu 317 hospodářství, které uvádí tereziánský katastr na vesnicích mělnického panství, připadalo 45,1 % na usedlosti s výměrou přes 60 strychů polí.⁸ Značná část z nich měla však i přes 100 strychů orné půdy, takže některé z největších selských statků se svojí výměrou vyrovnaly menším poplužním dvorům. Podíl velkých statků, který připadal na vesnicích mělnickému panství, byl opravdu zcela mimořádný, jak ukazuje porovnání s ostatními panstvími na nichž byl rovněž značný podíl těchto velkých selských statků. K obhospodařování těchto velkých usedlostí bylo třeba hodně pracovních sil. Proto také při nich nacházíme velký počet podruhů i čeledě. K růstu obyvatelstva přispělo vedle této velikostní struktury poddanských hospodářství největší měrou zdejší rozsáhlé vinařství, které přispělo nejen k celkovému rozmachu populačnímu, nýbrž i k sociální struktuře vesnického obyvatelstva mělnického panství a jejím změnám, jak je zřejmé z tohoto přehledu.

Vývoj sociální struktury mělnického panství
v letech 1693-1749

Rok	Celkový počet poddanských	Z toho připadalo na :			
		sedláci	chalupníci a zahradníci	chalupníci na obci	podruzi a sirotci
1693	2543	959 37,7 %	650 25,6 %	- -	934 36,7 %
1725	5204	1059 20,3 %	717 13,8 %	- -	3431 65,9 %
1749	5884	1061 18,- %	817 13,9 %	438 7,5 %	3568 60,6 %

Z přehledu vysvítá, že na mělnickém panství nastala od konce 17. do poloviny 18. století v důsledku populačního přírůstku značná změna v podílu jednotlivých sociálních skupin. Největší změna se projevila v nejnižší sociální kategorii zahrnované pod skupinu podruhů a sirotků a částečně i v přírůstku vesnických bezzemků uvedených v kategorii chalupníků na obci, nebo tzv. obecních chalupníků. K uvedenému růstu nejnižších sociálních kategorií vesnického obyvatelstva přispělo ze všech vedlejších odvětví zemědělské výroby nejvíce zdejší vinařství, které mělo pro obživu tohoto neusedlého vesnického obyvatelstva mimořádný význam.

Podle tereziánského katastru obnášela celková výměra městských a poddanských vinic v Čechách 7679 1/2 strychů.⁹ Pěstování vína bylo však zcela až na nepatrný zbytek soustředěno jen do čtyř krajů, Boleslavského, Litoměřického, Rakovnického a Zateckého, které měly 97,7 % plochy všech vinic, jak ukazuje tento přehled:

Kraj	Výměra vinic strychů	Procent celkové plochy
Boleslavsko	1367 1/2	17,8
Litoměřicko	4393	57,2
Rakovnicko	668	8,7
Zatecko	1074	14,-
Úhrnem	7502 1/2	97,7

Převážná část vinic v Litoměřickém kraji se nacházela právě na území mezi Mělníkem, Litoměřicemi a Lovosicemi. V této labské kotlině činila výměra vinic na městských a poddanských pozemcích 3867 strychů, což je 88 % všech vinic v tomto kraji.

V uvedené výměře vinic není však zahrnuta plocha vinic zdejšího velkostatku, která byla značná. O velikosti vrchnostenské vinařské produkce svědčí též obrovské vinné sklepy, které se nacházejí ve Velkých Žernosekách, Roudnici nad Labem a Mělníku.

V roce 1625 bylo na mělnickém panství celkem pět obdělávaných vrchnostenských vinic.¹⁰ Po třicetileté válce došlo k dalšímu rozšiřování vrchnostenského vinařství, jak poznáváme z dochovaných rejstříků perkrechtu. Do konce roku 1682 připojila mělnická vrchnost ke svým vinicím devět menších purkrechtních viniček ve výměře 235 záhonů. Do roku 1702 připojila ještě další dvě vinice o 117 záhonech. Všechny tyto viničky byly připojeny k vinici Mečířské a Sternberské. Kromě toho koupila mělnická vrchnost další větší vinice, Dientsbierskou v roce 1683, Ferberskou v roce 1691 a Prachovskou v roce 1695.¹¹

K zvětšování obdělávané plochy vinic docházelo po třicetileté válce rovněž u ostatních vinic, nacházejících se na poddanských a obecních pozemcích vesnic mělnického

panství. O vývoji těchto vinic poskytují nám nejspolehlivější data dochované rejstříky perkrechtu, které odpovídají daleko přesněji skutečnému stavu než soupisy pořizované pro jiné účely. Podle těchto perkrechtních rejstříků zjišťujeme, že podstatnější rozšiřování viničné plochy perkrechtních vinic nastává teprve až od osmdesátých let 17. stol., jak ukazuje vzájemné porovnání výměry vinic z posledních dvou desetiletí 17. století.

V letech 1682-1702 se zvětšil počet držitelů perkrechtních vinic z 809 na 823, ale celkový počet vinic v tomto období však stoupl o 99. Z těchto 99 vinic připadalo 31 na obnovené pusté vinice a 68 na nově založené. Celková výměra obdělávaných vinic v roce 1682 činila 7409 záhonů. V roce 1702 stoupla na 8128 3/4 záhonů. Od roku 1703 do roku 1749 se zvýšila výměra perkrechtních vinic o dalších 913 1/4 záhonů, takže v polovině 18. století činilo celkem 9042 záhonů. Vidíme, že v období 1682-1749 činilo celkové zvýšení viničné plochy perkrechtních vinic 1633 záhonů, což představuje zvýšení o 22 %. Skoro všechny nové vinice byly založeny na pozemcích čtyř vesnic, Mlazic, Záboří, Vehlovic a Rousovic. Z uvedeného přírůstku připadalo 1582 3/4 záhonů na tyto vesnice.

Obdělávání vrchnostenských i ostatních vinic cizí šlechty, měšťanů a poddaných na pozemcích mělnických obcí si vyžadovalo značný počet pracovních sil. To platí zvláště o viničních cizích vinařských podnikatelů z řad šlechty a měšťanů, na kterých mohly být zaměstnány jediné námezdní síly. K obdělávání vinic používala však placených sil i mělnická vrchnost. Používání placené práce na vrchnostenských vinicích je významným faktorem, který je v rozporu s obecnou tendencí této doby, vyznačující se právě snahou o co největší rozšíření robotní práce v podnikání šlechty a především v zemědělské výrobě tehdejšího velkostatku. Je proto překvapující, že po celé období po třicetileté válce používá mělnický velkostatek na obdělávání vinic, s výjimkou sklizně, jen placené práce, která si vyžadovala čím dále větší počet námezdních sil.

Příčiny, proč mělnický velkostatek nepoužíval ani po třicetileté válce na vinicích roboty, souvisely s nutností jejich kvalitního obdělávání, což u neplacené robotní práce nebylo možno dosáhnout a bylo by nakonec vedlo nejen k nízkým naturálním výnosům, ale k celkovému úpadku vrchnostenského vinařství vůbec. Tato zdánlivě laciná robotní práce by se ukázala nakonec jako velmi drahá a proto si velkostatek nemohl dovolit uplatnění robotní práce ve vinařství.

Potřeba velkého množství námezdních sil ve vinařství má velký význam též pro demografické poměry této vinařské oblasti, jak názorně ukazuje příklad mělnického panství.

Jak velký byl počet pracovních dní, které potřebovalo každoročně mělnické panství k obdělávání vinic ukazuje tento přehled.

Celkový počet placených dní na vrchnostenských vinicích v letech 1662-1749

Rok	Počet dní	Rok	Počet dní
1662	10 873	1710	15 565
1663	8 248	1716	16 350
1669	10 755	1720	14 948
1670	12 027	1722	16 662
1682	19 429	1725	17 505
1683	14 181	1730	22 275
1690	15 898	1735	22 921
1702	17 129	1745	24 549
1705	13 166	1749	20 708

Důležitost vinařství nebyla jen v této velké pracovní příležitosti pro početnou vrstvu vesnických bezzemků, zvláště jejich žen a dětí, ale především v tom, že zde byla možnost výtěžku od časného jara až do podzimu a tak vinařství poskytovalo zaměstnání v době, kdy práce na polích ještě nezačala nebo již skončila.

Největší část potřebných pracovních dní na vinicích byla odpracována v jarních měsících, kdy nebylo ještě na polích skoro žádné pracovní příležitosti a proto na jaře býval na vinicích největší počet dělnictva. Tak např. průměrný počet dělníků zaměstnaných na vinicích mělnického velkostatku byl v r. 1682 v měsíci březnu 89 osob, v dubnu 149 a v květnu 131 osob denně. Z celkového počtu 19.424 dní odpracovaných v tomto roce na panských vinicích bylo 8091 dní

spotřebováno již v těchto prvních třech jarních měsících. Podobně je tomu i v ostatních letech.

Z uvedených čísel o množství dní odpracovaných na vrchnostenských vinicích mělnického panství, které svým rozsahem tvořily jen zlomek celkové výměry všech vinic, které se nacházely na vesnicích mělnického panství, je vidět, jak velká musela být celková potřeba námezdních sil pro jejich obdělání. Tato data pomáhají nám vysvětlit mimořádný vzrůst poddanského obyvatelstva mělnického panství v období od konce 17. do poloviny 18. století. Závislost populačního vývoje na vinařství je pro vesnice mělnického panství naprosto zřejmá. Ze vzájemného porovnání populačního vývoje v období 1693-1749 vidíme, že největší vzrůst obyvatelstva je právě na vesnicích rousovické rychty, kde byla soustředěna z největší části výměra všech vinic na Melnicku. Vysvítá to zcela jasně ze vzájemného porovnání populačního vývoje jednotlivých rycht, jak ukazuje tento přehled:

Obyvatelstvo zapsané v poddanských seznamech podle rycht :										
Vtelno		Vrbno		Vysoká		Rousovice		Celkem		
počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	počet	%	
1693	631	100,-	684	100,-	603	100,-	625	100,-	2543	100,-
1725	1252	198,4	1375	201,-	1165	193,2	1412	225,9	5204	204,6
1749	1325	210,-	1525	222,9	1322	219,2	1712	273,9	5884	231,4

Přihlédneme-li však k sociální struktuře obyvatelstva vesnic náležejících k jednotlivým rychtám, je tento vztah mezi vinařstvím a populačním vývojem ještě výraznější, jak ukazuje vzájemné porovnání růstu jednotlivých sociálních skupin rousovické rychty s poměry v ostatních rychtách:

Rok	Vývoj obyvatelstva podle sociální struktury v rychtě :							
	Vtelno		Vrbno		Vysoká		Rousovice	
	I.	II.	I.	II.	I.	II.	I.	II.
	v p r o c e n t e c h							
1693	100,-	100,-	100,-	100,-	100,-	100,-	100,-	100,-
1725	108,-	369,7	117,1	361,3	111,1	300,8	103,9	450,4
1749	115,2	389,4	113,4	432,3	122,2	346,4	118,-	560,9

Poznámka:

I. = sedláci, chalupníci a zahradníci

II. = chalupníci na obci, podruzi a sirotci

Pokládáme-li stav v roce 1693 za 100 %, vidíme, že největší přírůstek obyvatelstva druhé kategorie, kam jsou zařazeni chalupníci na obci, podruzi a sirotci, tedy obyvatelé odkázání převážně na námezdní práci, je ve vinařských vesnicích rousovické rychty. Další značný přírůstek obyvatelstva druhé kategorie ukazují vesnice vrbenské rychty, ležící na levém břehu Labe v nejméně přírodní části mělnického panství. Ve vesnicích této rychty, vedle největších selekých statků na mělnickém panství se značným počtem podruhů, se nacházely tři největší vrchnostenské dvory, hořínský, býkevský a úporský, kde byla též zvýšená potřeba pracovních sil a tím i značná možnost obživy pro tuto kategorii obyvatelstva. Tato ekonomická situace se odráží plně i na sociální struktuře a populačním vývoji těchto vesnic.

Mělnické vrchnostenské vinařství dává možnost poznat nejen jak velká byla potřeba pracovních sil, nýbrž i jeho význam pro výdělkové příjmy vesnického obyvatelstva. Podle peněžních účtů mělnického panství zjišťujeme, že v letech 1662-1750 bylo za šedesát roků vyplaceno viničnickým dělníkům a dělnicím na mzdách úhrnem 87 208 zlatých.

Z této sumy připadalo na mzdu v jednotlivých desetiletích vyplatit obnos:

Období	Mzda	
	zl.	kr.
1662 - 1684 ^{12/}	11 994	38
1686 - 1695	11 728	21
1701 - 1710	12 324	35
1721 - 1730	16 032	11
1731 - 1740	18 187	21
1741 - 1750	16 940	56

Stoupající vydání na mzdy viničných dělníků, bylo v první řadě způsobeno rozšiřováním jejich plochy a teprve v druhé řadě růstem mezd, který byl zcela nepatrný. Denní mzda činila v 2. polovině 17. století 5 krejcarů. Později jen u malé části se zvýšila na 6 a od třicátých let 18. století se za některé práce platilo až 10 krejcarů denně. Převážná část dělníků dostávala však po celou dobu jen pouhých 5 krejcarů, neboť podíl dnů odpracovaných za vyšší denní mzdu zůstal nepatrný. Tak např. v roce 1749 z celkového počtu 20 718 dní bylo odpracováno za mzdu 5 kr. 18 991 dní, zatím co za vyšší mzdu 6-10 kr. bylo odpracováno pouhých 1 727 dní. Výše mezd na obdělání vinic představovala po celé století od poloviny 17. do poloviny 18. století největší obnos, který mělnický velkostatek vyplácel každoročně vůbec na mzdách.

Z populačního vývoje mělnického panství v uvedeném období je zřejmé, že jeho určujícím činitelem byl ekonomický charakter této oblasti, především vysoký stupeň specializace a intenzity zdejší zemědělské výroby.

P o z n á m k y

1. Klíma A., Manufakturní období v Čechách, Praha 1955.
2. Petráň J., Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války, Praha 1964.
3. Křivka J., K dějinám poddanského vinařství na Litoměřicku v předbělohorské době, Vlastivědný sborník Litoměřicko 1966, str. 32-50.
4. Procházka Vl., Typy poddanských nemovitostí v labské kotlině v 16. a 17. století, Právněhistorické studie 9, Praha 1963, str. 169-200
5. Státní ústřední archiv v Praze, berní rula kraje Litoměřického, panství Mělník.
6. Pekař J., Kniha o Kosti, díl I. Praha 1909, str. 169.
7. Státní archiv v Litoměřicích, fond Vs Mělník, seznamy poddanských z let 1693-1750.
8. Chalupa A.-Lišková M.-Nuhlíček J.-Rajtoral F., Tereziánský katastr český, sv. 1, Praha 1964, str. 96-7.
9. Chalupa A.-Lišková M.-Nuhlíček J.-Rajtoral F., Tereziánský katastr český, sv. 2, Praha 1966, str. 414-5.
10. Státní archiv v Litoměřicích, fond Vs Mělník, urbář mělnického panství z r. 1625.
11. Státní archiv v Litoměřicích, fond Vs Mělník, peněžní účty z let 1682 - 1750.
12. V období 1662-1684 jsou zachovány účty jen mezerovitě a proto účty za jedno desetiletí jsou z různých let uvedeného časového úseku.

Tabulka 1

Vývoj obyvatelstva mělnického panství
zapsaného v seznamech poddaných v období 1693 - 1749

V e s (část vsi)	Celkový počet osob zapsaných v sezna- mech poddaných v roce:			Celkový přírůstek v období	Z toho připadá na období	
	1693	1725	1749		1693-1749	1693-1725
Blata	4	6	15	11	2	9
Brozánky	73	151	199	126	78	48
Býkev	16	22	31	15	6	9
Daminěves	28	58	49	21	30	- 9
Dolní Zimoř	89	124	129	40	35	5
Hořín	124	204	176	52	80	-28
Choroušky	47	77	86	39	30	9
Choroušice	161	248	267	106	87	19
Chramostek	65	137	146	81	72	9
Jenišovice	20	31	27	7	11	- 4
Kly	29	87	111	82	58	24
Kozlov	45	65	88	43	20	23
Krpy	53	107	111	58	54	4
Lhotka	-	5	10	5	-	5
Malý Újezd	45	111	116	71	66	5
Mastřovice	29	85	89	60	56	4
Mlazice	119	323	484	365	204	161
Mlčechvosty	95	237	304	209	142	67
Mělnická Vrutice	83	193	157	74	110	- 36
Mělnické Vtelno	220	513	526	306	293	13
Počeplice	22	64	67	45	42	3
Radouň	-	32	33	1	-	1
Rousovice	134	273	316	182	139	43
Spomyšl	26	22	36	10	- 4	14
Strážnice	151	263	326	175	112	63
Střednice	52	145	146	94	93	1
Střížovice	14	27	22	8	13	- 5
Skolka	9	23	32	23	14	9
Třebošnice	31	30	20	- 11	- 1	- 10
Vehlovice	58	155	210	152	97	55
Velké Zamachy	59	99	100	41	40	1
Velký Borek	85	191	194	109	106	3
Velký Újezd	77	144	170	93	67	26
Vlčívěves	73	141	127	54	68	- 14
Vranany	80	195	203	123	115	8
Vrbno	67	140	183	116	73	43
Vysoká	202	329	355	153	127	26
Záboří	41	110	179	138	69	69
Zelčín	17	37	44	27	20	7
Úhrnem	2543	5204	5884	3304	2624	680

Adolf Z e m a n

K metodice studia populačního vývoje českých měst královských

v předstatistickém období

Zatím nelze podat přesně vypracovanou a bezpečnou metodu k řešení uvedené otázky a spíše může jít jen o přehled dosud užitých metod, získaných zkušeností a výsledků, k nimž dospěli jednak autoři dějin jednotlivých našich měst, např. W.W. Tomek v Dějinách Prahy, J. Dobiáš v Dějinách Pelhřimova, J. Šujan v Dějepisů Brna, V. Nešpora v Dějinách Olomouce a nejnověji také autorský kolektiv Dějin Plzně I., jednak - vedle řady jiných - někteří badatelé, řešící v monografických studiích otázku hospodářské a sociální struktury našich středoevropských měst jako např. K. Beer o "Berních knihách a bernictví českých měst ve středověku" (MIOG XXXVI), B. Mendl o "Sociální krizi měst ve století čtrnáctém" (ČCH XXXII), Jaroslav Marek o "Společenské struktury moravských královských měst v 15. a 16. století" (ČSAV Praha 1965). V tomto letmém a jistě mezerovitém přehledu nelze pomínout také práce věnované přímo populačnímu vývoji našich měst, např. Z. Wintera, B. Mendla, F.M. Bartoše, F. Grause u Prahy, F. Kavky u Českých Budějovic nebo J. Strnada, M. Bělohávkova a A. Zemana pro Plzeň.

V citovaných dílech a monografických studiích se jejich autoři zcela přirozeně pokusili buď zjistit nebo aspoň přibližně odhadnout v určitém období - např. v době předhusitské i pohusitské, v třicetileté válce a po ní nebo koncem 18. věku - především počet obyvatelů jednotlivých našich měst, poněvadž absolutní počet obyvatelstva je zatím jediným bezpečným a proto i nutným předpokladem ke kvantitativnímu rozboru sociální skladby městského obyvatelstva v daném období. Současně pak tento počet zůstává dosud nejlepším ukazatelem trendu v populačním vývoji našich městských sídlišť. Nemáme totiž ještě dosti zkušeností se studiem jiných demografických činitelů, např. natality, mortality aj., v souvislosti s hospodářským a společenským vývojem našeho národního společenství v předstatistickém období. Zvláště kritické studium našich matrik je zatím v počátcích, při čemž se ovšem klade otázka, zda matriky,

s nimiž se u nás setkáváme sporadicky až v 16. věku a soustavněji až po třicetileté válce, mohou bez pomoci jiných pramenů přispět k zjištění počtu obyvatelstva určitého sídliště v daném období.

Zjistit nebo aspoň odhadnout počet obyvatel v městě ve středověku, tedy v době, která neznala a nepotřebovala pravidelných a přesných sčítání lidu, která ani nedocenovala společenskou funkci přesného čísla, statistického údaje, je úkol velmi nesnadný. Feudální stát se spokojoval jen s přibližným zjištěním počtu poplatníků, kteří měli platit berní buď podle hlav, domů nebo komínů, a teprve v 18. stol. první se pokusil nejprve odhadnout počet všeho obyvatelstva (r. 1702) a potom o první sčítání v Čechách (r. 1754). Z dřívější doby se zachovaly jen některé dílčí odhady nebo přesnější soupisy z několika panství nebo měst, které si pořídily vrchnosti nebo městské rady z vlastního zájmu a pro vlastní potřebu. Bylo to např. pověstné norimberské sčítání z r. 1449, které se stalo základem nejen německých, ale i českých odhadů městského obyvatelstva ve středověké střední Evropě. Z českých měst máme zatím jen v Plzni dva dosud ne zcela ověřené údaje o počtu obyvatelstva, a to k r. 1567 4518 hlav a r. 1786 6551 osadníků plzeňské farnosti, z nichž po odečtení 481 osadníků tři přifařených vesnic zůstává ve vlastním městě 6030 obyvatelů. O něco častější jsou zprávy o následcích morových epidemií nebo válek, ale převážně jde buď o zprávy kronikářské nebo o úřední relace, memorie, případně žádosti k vyšším instancím, jejichž autoři sledovali určitý cíl, a proto stav často zkreslovali, takže jim nelze bezvýhradně důvěřovat a podle nich bez kontroly sledovat populační pohyb v našich sídlištích.

Proto se v předstatistickém období nemůžeme vzdát jiných možných cest k zjištění nebo aspoň k přibližnému odhadu počtu obyvatel v našich městech podle jiných pramenů, vzniklých za jinými účely z tehdy běžné agendy jednak veřejné správy státní a církevní, jednak vrchnostenských úřadů a městských rad. Je to zatím jediná možná cesta k dosažení určitějšího výsledku, k vytváření konkrétnější představy o studovaném sídlišti, byť i za cenu přibližných a často velmi relativních, dokonce i chybných závěrů. Vždyť i velmi sporné a diskutovatelné závěry práce O. Flachta, Lidnatost a společenská skladba českého státu v 16.-18. století (ČSAV, Praha 1957) - založené především na nesprávné aplikaci dílčích místních ukazatelů na větší oblasti, dokonce i v celozemském měřítku - nejsou zcela neúčinné už jen pro poznatek, že jsou jistě konečné hranice, které jsou takovým odhadům položeny.

V našich městech jde - vedle celostátních pramenů fiskální povahy, jako byly např. příznání k berní z r. 1610 a 1615 nebo

materiály k našim prvním katastrům, a to k berní rule z r. 1654 nebo fase z r. 1714 k prvnímu tereziánskému katastru - hlavně o prameny místní povahy, vzniklé z činnosti městských soudů a městských kanceláří. Jsou to nejen v dosti hojném počtu zachované berní knihy, které - i když jsou leckde mezerovité - nás seznamují s vrstvou majetných měšťanských poplatníků nebo i chudších předměstských sousedů, s jejich nemovitým, především domovním majetkem. Proto lze z jejich zápisů sestavit přesné soupisy a stanovit počet městských a předměstských domů, dvorů a jiných hospodářských a obyvatelných budov v hranicích městského areálu. Vedle těchto se však také zachovaly - mnohde i v značném počtu (např. v Plzni a v Chebu), i když často zle poškozené - rejstříky s osobními záznamy o zaplacené berni nebo o jiných městských poplatcích. Jsou to např. rejstříky řemeslníků v nájmu bydlících a jen ze svého řemesla platících, nebo tzv. podruhů, dále čeledí, tovaryšů, odkázaných jen na práci vlastních rukou, také žebráků a špitálních, žijících jen z nepatrných zbytků svého jmění nebo z pouhého křesťanského milosrdenství tehdejší městské společnosti. Poznáváme z nich další společenské vrstvy našich městských sídlišť, odhalují nám dosud málo známý svět středověké chudiny, přinášejí přesnější kvantitativní údaje o její početnosti a tím pak umožňují také výpočty nebo aspoň odhady počtu všeho městského obyvatelstva.

Z těchto rejstříků lze pak sestavit poměrně přesné soupisy i chudých poplatníků v městě, které spolu se soupisy majetných poplatníků umožňují s poměrně značnou přesností stanovit počet domácností v městě. Tento potom vedle počtu domů a jiných obyvatelných budov otvírá druhou cestu k odhadu počtu obyvatelstva v městě. Při tom se ovšem musí brát zřetel na už známou skutečnost, že počet domácností je vždy o něco menší než počet poplatníků a naproti tomu větší než počet domů. Ve větších měšťanských domech žilo totiž více domácností, kdežto skrovnější předměstí s chalupami a dvory byla osídlena řídkěji, chalupa obvykle jednou rodinou. Objevují se tehdy dokonce i poplatníci žijící mimo město a jiní pak už nebo dosud nepředstavují pro svůj věk skutečnou domácnost. Kněží, mniši, mnišky, tovaryši, služky, pacholci, žebrači a špitálníci představují potom tu část městského obyvatelstva, která z největší částí nemá vlastní domácnosti, a soustřeďuje se buď kolem far, klášterů ve špitále nebo žije v domácnosti majitele domu a cechovního mistra.

Při studiu těchto pramenů (knih a rejstříků) je nutno brát v úvahu také skutečnost, že nemusí být zachovány v úplnosti, že jsou mnohde zasuty a zapomenuty ve zbytcích opomíjených a často i ničených starých městských registratur, že se tedy vyskytují poměrně vzácně, což pak způsobuje, že odhady městského obyvatelstva jsou založeny někdy jen na soupisech nebo součtech majetných měšťanů, a proto jsou chybné.

Poměrně vzácné, ale cenné pro postižení populačních změn v našich městech jsou rejstříky měšťanů přijatých do měšťanské společnosti, které ukazují roční přírůstky měšťanů buď z vlastních měšťanských synů nebo z cizích přistěhovačů, kteří se v městě zakoupili nebo byli přijati k určitému řemeslu. Vzestup nebo pokles těchto přírůstků je také dobrým ukazatelem pohybu obyvatelstva v městě. Zatím známe rejstřík tohoto druhu jen z Plzně.

Po třicetileté válce se častěji objevují soupisy obyvatelů sestavované z jiných důvodů než berních, např. náboženských, jako byly např. důležité soupisy podle víry z r. 1651 nebo méně přesné a spolehlivé zpovědní seznamy pražské arcidiecéze z konce 17. a počátku 18. století. Data zpovědních seznamů jsou totiž dosti kolísavá a nad to se v nich často objevují i cizí lidé, kteří se v městě zpovídali. Z 18. věku jsou to dále tzv. duchovenské tabely, udávající počet duší ve farnosti, tj. osob starších deseti nebo dvanácti let, kteří už mohli jít ke zpovědi a k sv. přijímání. Proto v nich chybějí děti do 10 nebo 12 let, jejichž počet se pak musí odhadnout přibližně asi 26 až 30 % všeho obyvatelstva. Z duchovenských tabel se tak získává - i přes pochybnosti J. Pekaře o jejich průkazné hodnotě - dobrý kontrolní a celkem pravděpodobný odhad obyvatelstva v studovaném sídlišti, což pak pomáhá řešit otázku tzv. redukčního faktoru či koeficientu, tj. čísla, které udává přibližný počet osob buď na dům nebo na poplatníka představujícího domácnost.

Přehled pramenů, které - kromě matrik - máme zatím k dispozici k řešení otázky populačního vývoje našich měst ukazuje tedy trojí možnou metodu k zjištění nebo k odhadu absolutního počtu městského obyvatelstva v předstatistickém období, a to podle počtu domů nebo poplatnických domácností a v 18. stol. ještě podle počtu duší v duchovenských tabelách. Všechny uvedené metody byly už u nás vyzkoušeny a jejich výsledky také zhodnoceny.

Starší badatelé jako W.W. Tomek, Z. Winter, K. Beer a J. Strnad vycházeli z počtu městských domů a mechanicky odhadovali počet obyvatelů na jeden dům. Tomek při tom vyšel ze skutečnosti, že v druhé polovině 19. století připadalo na pražský dům 42 osob a toto číslo zcela mechanicky snížil o polovinu na 21 osob pro dobu předhusitskou. Dospěl k neobyčejně vysokému odhadu pražského obyvatelstva na 100.000 lidí v době Karla IV. Winter a Beer byli už mnohem kritičtější a snížili počet osob na městský dům v době předhusitské na deset. Strnad pak vyšel z počtu 2772 duší v Plzni podle duchovenské tabely z r. 1714, který mylně považoval za počet všech obyvatelů a srovnal jej s počtem 255 tehdejších měšťanských domů dokonce bez zřetele k tomu, že v městě byla tehdy ještě řada také obydlených domů obecních a církevních.

Ze srovnání těchto neúplných dat dostal pak výsledek 10,8 osob na jeden plzeňský dům a tento po opravě na 10 přenesl zpět daleko do doby předhusitské a husitské. V jeho stopách pokračoval i plzeňský archivář M. Bělohávek ve svých odhadech počtu plzeňského obyvatelstva v tom období, poněvadž se mu nepodařilo z mezerovitých záznamů v městských berních knihách odhadnout počet poplatnických domácností.

Tyto starší mechanické odhady obyvatelstva podle počtu domů odmítl asi před padesáti lety B. Mendl ve svých studiích o středověkých městech, zvláště pak o Praze. Vytýkal jim, že vnášejí do minulosti hlediska a jevy moderního života, a proto východiskem svých odhadů učinil počet domácností měšťanských i podružských odhadnutý z počtu poplatníků v berních rejstřících. Na tento počet domácností užil pak redukčního faktoru 4,68 (tj. počet příslušníků rodiny včetně zaměstnanců s rodinou žijících), stanoveného některými německými a francouzskými historiky podle norimberského sčítání z r. 1449. Přenesl jej nejen na domácnost v 14. a 15. století, ale i v době předbělohorské, domníváje se, že uvedený redukční faktor je veličinou více méně stálou. Bral totiž při tom také zřetel na skutečnost, že zalidněnost jednoho pražského bytu (domácnosti) činila v r. 1910 4,29 osob.

Mendlův metodický přechod od odhadu počtu obyvatelů ve středověkých městech podle počtu městských domů k odhadům podle počtu poplatníků a z něho odvozených domácností byl pak u nás přijat obecně bez vážnějších námitek nebo jen s menší úpravou norimberského redukčního faktoru a naše novější studie o populačním vývoji českých měst v předstatistickém období Mendlůvy metody stále užívají. Stalo se tak např. v uvedených plzeňských monografiích a také podle práce J. Marka o královských městech moravských "je téměř nemožno odhadovat počet obyvatelstva podle počtu domů, dům sám je veličinou místně a dobově proměnnou a stejně kolísavý je průměrný počet lidí, kteří v něm žili."

Klade se ovšem otázka, zda tento Markův závěr je tak bezvýhradně platný a zda by přece jen v určitých případech nebylo možné s přibližným úspěchem operovat při výpočtu obyvatelstva i s počtem domů, zvláště tam, kde se starými měšťanskými registrami nenávratně zmizely i prameny o městském poplatnictvu. Je totiž možno uvést v pevnější vztah počet domů s počtem poplatníků (domácností) a odhadnout, kolik poplatníků nebo rodin připadalo na dům jak ve vnitřním městě, tak i na předměstích. Plzeňské pokusy v tomto směru i Mendlův pražský odhad k r. 1429 totiž ukazují, že na většinu, patrně rozlehlejších a výstavnějších domů uvnitř městských hradeb připadaly průměrně asi dvě rodiny, kdežto v chudších a menších městských domech a zvláště

v domech nebo v chalupách předměstských bývalo po jedné rodině. Známe-li pak z místopisných studií dobře městský domovní majetek, je možno z počtu domů v městě i na předměstích - ovšem jen přibližně - odhadnout i počet poplatnických domácností. Bylo by však nutné prověřit si tento zatím dílčí poznatek i v jiných městech, aby se dospělo k obecněji platnému závěru o tomto vztahu.

V uplynulém desetiletí švýcarský badatel H. Amman vnesl do demografických studií středověkých měst nový prvek, a to areál či plošnou velikost měst udávanou v ha, který ve vztahu k průměrnému počtu městských domů na jeden ha umožňuje odhadnout nejen územní rozsah studovaného městského sídliště a podle toho provést i jeho klasifikační zařazení mezi města malá, střední a velká, ale i "ověřit aspon přibližně odhady lidnatosti srovnáním předpokládaného počtu obyvatel (a také počtu domů) s plošnou velikostí města uvnitř hradeb." Této metody užil J. Marek v citované práci o moravských městech v 15. a 16. století. Je však k tomu třeba připomenout, aby se uvedené metody užilo nejen na území městské uvnitř městských hradeb, ale i na předměstí, jejichž význam ve vývoji našich měst nebyl dosud podrobněji prostudován, a proto i doceněn.

Uznává-li se nyní obecně, že Mendlova metoda výpočtu obyvatelstva v městských sídlištích v předstatistickém období podle počtu poplatníků či domácností je úspěšnější než podle počtu domů, spornou a dosud nevyřešenou otázkou zůstává absolutní platnost norimberského redukčního faktoru 4,68 na předpokládanou domácnost. Už na počátku našeho století německý badatel G. Schrötter doporučoval jeho zvýšení na 5,41 a jeho hledisko přijali u nás i F.M. Bartoš a podle něho i F. Graus. Před nimi pak Tomek odhadoval na pražskou rodinu ve 14. stol. 6 osob, Sujan v Brně 7 osob na rodinu ve vnitřním městě, kdežto na rodinu předměstskou jen 5 lidí. Dobiáš pro malý Pelhřimov počítal na každou domácnost i s čeledí dokonce 7 lidí.

Spornou je také otázka, jak zachytit tu část městského obyvatelstva, která nepatřila do vlastní rodiny poplatníkovy, ač s ní žila a pracovala pod jednou střechou. Podle Büchera norimberský koeficient 4,68 zahrnuje do domácnosti vedle rodinných příslušníků i zaměstnance s ní žijící. Také J. Marek považuje takto chápaný "norimberský koeficient za spolehlivou základnu k odhadu všeho městského obyvatelstva", ale neužívá jej v jeho číselné jednoznačnosti. Jistě správně doporučuje v studovaném období 14. až 16. věku jeho pružnější a metodicky vhodnější modifikaci pro rámcový odhad mezi nejnižší a nejvyšší hranicí 4 až 5 osob na městskou rodinu včetně zaměstnanců.

Ještě nejistější je však situace s redukčními faktory v 17. a 18. století v důsledku velkého populačního pohybu obyvatelstva v našich zemích a patrně i v sousedním Německu za třicetileté války a po ní. J. Pekař v Českých katastrech odhadl, že v polovině 17. stol. připadalo 6 osob na rodinu. Vydavatelka berní ruly Plzeňského kraje M. Doskočilová uvádí, že v Rokycanech připadlo tehdy na rodinu hospodáře 5,3 osoby včetně čeledí a se svobodnými obyvateli 6,4 osoby, ve Stříbře však odhadla mnohem nižší koeficient 4,3 až 4,58 lidí na hospodáře. V plzeňských odhadech vyšlo v pobělohorském období také průměrně 6 osob v rodině jednoho poplatníka. Výsledný počet všech obyvatel v městě se potom podle tohoto koeficientu na poplatnickou domácnost shodoval až na dvě desítky s odhadem podle duchovenské tabely z r. 1714, v němž se počítalo s 26%ním podílem dětí do 10 nebo 12 let. Správnost tohoto odhadu ve srovnání se stejným výpočtem podle duchovenské tabely z r. 1783 pak potvrdil už nahoře uvedený Podlahův údaj počtu osadníků v plzeňské farnosti z r. 1786.

Odhady početnosti poplatnické rodiny v pozdně feudálním období jsou tedy až na Stříbro přece jen vyšší ve srovnání s odhady v období předbělohorském, ale i pobělohorském. Bude tedy třeba ověřit jeho platnost nejen v řadě dalších měst, a to rozličné velikosti - kde jsou k tomu ovšem potřebné pramenné předpoklady -, ale také v rozdílných časových obdobích, a to nejen metodami nahoře uvedenými.

Domnívám se, že k tomuto účelu nejprůkaznějším dokladem mohou být především rodinné listy, sestavené buď ze zápisů matričních nebo z městských knih kšaftovních a dědických podělení, v nichž městská rodina vystupuje naposledy ve své celistvosti, byť i v některých případech zmenšená o členy předčasně zemřelé, kteří - pokud neměli vlastní rodiny - se podělení pozůstalosti nedočkali. Tato nepřesnost může však být při těchto odhadech i metodickou výhodou, poněvadž umožňuje badateli vyhnout se nebezpečnému úskalí vysokého koeficientu a v důsledku toho i vysokého odhadu celkového počtu obyvatelstva v studovaném sídlišti.

Tuto prověrku provedl autor podle 350 rodinných listů, sestavených pro Plzeň bývalým plzeňským archivářem Fridolínem Macháčkem ze zachovaných plzeňských kšaftů a dědických podělení z 16. až 18. století. Její výsledky ukazuje názorně následující tabulka, v níž jsou zachyceny početní stavy 350 plzeňských domácností, a to tříčlenných (tj. s jedním dítětem) až osmi a vícečlenných (čili s šesti a více dětmi), čítajících celkem 1719 vlastních rodinných příslušníků (v tabulce jsou uvedeny v závorce u počtu rodin). Jde tedy o vlastní rodinu v pravém slova smyslu bez prarodičů a jiných příbuzných, také bez čeledi

a tovaryšů, pracujících a žijících v rodinném prostředí. Data tabulky jsou rozdělena časově do pěti etap, členících dlouhé třístaleté období od počátku 16. až do konce 18. století. Poslední sloupec tabulky udává pro jednotlivé etapy příslušné redukční faktory či koeficienty.

Početní stavy měšťanských rodin v Plzni v 16. až 18. století:

Časové období	Počet rodin a jejich rodinných příslušníků u rodiny							celkem	redukční faktor
	3 člen- né	4 člen- né	5 člen- né	6 člen- né	7 člen- né	8-více člen- né			
1500-1617	19(57)	24(96)	23(115)	10(60)	9(63)	6(48)	91(439)	4,8	
1618-1648	21(63)	26(104)	9(45)	8(48)	4(28)	1(8)	69(296)	4,3	
1648-1700	14(42)	17(68)	10(50)	10(60)	9(63)	12(96)	72(379)	5,2	
1700-1750	12(36)	19(76)	10(50)	16(96)	9(63)	11(88)	77(409)	5,2	
1750-1799	16(48)	5(20)	7(35)	2(12)	7(49)	7(32)	41(196)	4,8	
Součty	82(246)	91(364)	59(295)	46(276)	38(266)	34(272)	350(1719)	4,91	

Tabulka jistě není plně průkazná, poněvadž v dlouhém třístaletém období, byť rozčleněném v kratší časové úseky, není dostatečně reprezentativní. Zachycuje jen menší část plzenských domácností, v prvních čtyřech etapách asi čtvrtinu až třetinu, v poslední pak asi sedminu. Při tom jsou to rodiny hlavně z bohatší měšťanské vrstvy, a proto v ní postrádáme početní stavy chudších domácností, především pak nemajetné chudiny, která neměla o čem kšaftovat. Proto v tomto směru by byly mnohem průkaznější rodinné listy, sestavené

z matričních zápisů, které by podávaly obraz domácností ze všech vrstev městské společnosti a k tomu domácností za celou dobu jejich trvání včetně těch příslušníků, kteří během jejich existence zemřeli.

Přes tyto nedostatky však přece zřetelně naznačuje určité populační tendence a jevy, a to:

1) Poněvadž zachycuje stav rodiny v její poslední fázi, tj. bez příslušníků předčasně zemřelých, bude redukční faktor v období předbělohorském patrně vyšší, pravděpodobně bližší redukčnímu faktoru Schrotterovu a Bartošovu (5,41). V období pobělohorském, počítáme-li také s žijícími prarodiči, s tovaryši, čeledíny a služkami, se průměrná početnost městské rodiny patrně zvyšovala i nad tento faktor, a proto námi nahore uvedený redukční faktor či koeficient 6 osob na rodinu je podle tabulky v tomto období zcela reálný. Tendence k nižším redukčním faktorům v období pozdního feudalismu by asi vedla k mylné představě o malé lidnatosti tehdejších měst u nás. Tato jistě citelně poklesla v třicetileté válce, ale i naše tabulka evidentně prokazuje, že už v druhé polovině 17. stol. a také v první polovině 18. stol. se rychle - i přes opakované mory (např. 1680 a 1714) - pozvedla. V tabulce zjištěný pokles redukčního faktoru v druhé polovině 18. stol. souvisí patrně s malým počtem rodinných listů.

2) Tabulka prokazuje také zřetelně kolísavost redukčního faktoru, která je zvláště výrazná v třicetileté válce. Redukční faktory nebudou tedy v jednotlivých obdobích veličinou stálou, ale proměnlivou. Jejich stálost nebo proměnlivost místní bude třeba ještě sledovat studii lokálními se zvláštním přihlédnutím k velikosti jednotlivých sídlišť.

3) Nesporná je početní převaha rodin tříčlenných (s 1 dítětem) až pětičlenných (s třemi dětmi) nad rodinami vícečlennými (s šesti a více dětmi). Ale podíl těchto na městské populaci není podle tabulky tak zanedbatelný, jak se dosud soudilo. V Plzni např. nejsou zvláště řídkými případy rodiny deseti i vícečlenné.

Jaroslava K a l s e r o v á

Populační vývoj jihočeské vesnice v 17. st. a
v první polovině 18. st.

Ve své diplomové práci s názvem "Populační vývoj jihočeské vesnice v 17. století a v první polovině 18. století" jsem se pokusila o demografickou mikroanalýzu obyvatelstva šesti vsí chelčické farnosti na panství Libějovice v jižních Čechách. Těchto šest vesnic tvořilo nejstarší a nejstabilnější jádro jak chelčické farnosti, tak libějovického panství, což je z hlediska heuristického výhodné. Pokud mi dostatek pramenů dovozoval, snažila jsem se poznat hrubý demografický vývoj už od konce 16. st. a celkový počet obyvatel jsem sledovala až do současnosti. Ovšem hlouběji jsem se zabývala pouze změnou počtu obyvatel a některých demografických jevů po třicetileté válce a hlavně populačním vývojem ve druhé polovině 17. a první pol. 18. století.

Kromě vlastní demografické mikroanalýzy provádím i rozbor demografických pramenů a popisují metody jejich využití. Jde především o seznamy poddaných a matriky.

Matrik i seznamů poddaných jsem využila pro obě části mého demografického rozboru, totiž jednak pro rozbor statického stavu populace ve vybraných letech a jednak pro rozbor populační dynamiky generace narozené v letech 1672 - 1692. V této druhé, generační části analýzy jsem rekonstruovala rodiny pomocí matrik podle metody francouzských historických demografů Henryho a Fleuryho.

Současné tendence historické demografie směřují k demografické mikroanalýze, která proniká do populační struktury a pohybu mnohem hlouběji než makroanalýza. Makroanalýza, využívající pramenů celostátní povahy, které nejsou příliš podrobné co do počtu demografických dat, vlastně sleduje pouze již jen konečnou podobu populačního stavu v určité době, zatímco mikroanalýza proniká přímo ke zrodu tohoto stavu, totiž do populačních podmínek a jevů v elementárních jednotkách, rodinách. Ovšem ke zevšeobecnění výsledků demografické mikroanalýzy může dojít až po řadě takových studií z různých míst. Moje sonda v jižních Čechách má zastupovat jednu takovou oblast.

Metody při využívání matrik a seznamů poddaných.

Chelčické matriky jsou založeny roku 1664. Studovala jsem je do poloviny 18. století. Zmíním se především o potížích, které se vyskytly při jejich zpracování.

Nedostatek matriky křtů spočívá v tom, že nezachycuje všechny mrtvě narozené a zemřelé děti do křtu, přičemž tento nedostatek nelze napravit ani zjištěním ze seznamu poddaných, a dále v tom, že není vždy poznamenáno sociální postavení rodičů (rolník, podruh apod.). Sociální postavení můžeme ale doplnit ze seznamů poddaných. Totiž osobu zapsanou v matrice a nevyskytující se v seznamu poddaných mezi usedlými můžeme mechanicky přiřadit k podruhům.

Matrika pohřbů, pokud zemřelo dítě, vypovídá i o jeho otci. Pokud zemřel dospělý, lze tu nalézt pouze jeho jméno. Blížší určení, a to pouze zřídka, se vyskytuje u zemřelých žen, tím, že je připsáno jméno jejich manžela. Tato stručnost a častá frekvence stejných jmen ztěžuje určení identity osob. Věk zemřelých je důsledně uváděn až od roku 1720.

Matrika sňatků poznamenává u snoubenců buď jméno a bydliště jejich otce nebo tytéž údaje o předešlém manželu, šlo-li o vdovce nebo vdovu uzavírající nový sňatek. V některých zápisech však údaj o otci nebo předešlém manželu chybí. Tyto případy se snad vždy týkají vdovy nebo vdovce nebo staršího snoubence, jehož rodiče dávno zemřeli. Tento nejednotný způsob evidence zabranuje zjistit pouze z matriky pořadí sňatku.

Při zpracování matrik jsem se opírala o metodu Fleury - Henry. Jako oni jsem přenesla údaje z matrik na kartotéční lístky. Místo tří druhů karet jsem však používala pouze jednoho, v němž jsem spojila údaje o křtu dítěte, jeho rodičích, o jeho sňatku a manželu a o jeho úmrtí. Karty původně složené podle vesnic a sbecedního pořádku jsem pak řadila podle potřeby, tedy přímo jsem rekonstruovala rodiny.

Snažila jsem se zjistit demografická data, sňatek, narození dětí a úmrtí, u osob, narozených v letech 1672 - 1692. Zdaleka ne u všech osob se mi to podařilo. Hlavní příčinou toho, že některé osoby unikají sledování, je jejich migrace. Alespoň část těchto emigrujících poddaných by umožnil zachytit širší výzkum několika sousedních farností. Další osoby mizí z evidence v důsledku nemožnosti zjistit bezpečně jejich identitu. To souvisí s neustáleností příjmení. Poněkud tu pomohou neustálá srovnání se seznamy poddaných. Je to ale pracné a vždy to nevede ke kladnému výsledku. Právě tato okolnost mi činila při rekonstrukci rodin největší potíže.

Při rekonstrukci rodin se také můžeme dopustit chyby tím, že úmrtí připíšeme jiné osobě, a to zase v důsledku neustálenosti příjmení a velké frekvence stejných jmen. Po roce 1720, kdy je udáván věk zemřelých, je možno početní kontrolou často vyloučit omyl při určení zemřelé osoby. Jinak jsem si opět pomáhala seznamy poddaných.

Shrnu-li tedy mé zkušenosti z práce na rekonstrukci rodin pomocí matrik, mohu říci, že tato metoda je velmi pracná, ale patrně jediné možná. Pracná je hlavně z toho důvodu, že musíme neustále porovnávat se seznamy poddaných kvůli neustálenosti jmen. Migrace by nebyla na obtíž, zbude totiž i po ní dostatek rekonstruovaných rodin, kdyby ale emigrující rodiny byly sociálně a populačně rovnocenné těm, které se nestěhují. Emigrující jsou většinou podruzi, nestěhující se usedlí. To znamená, že rekonstruovat můžeme většinou jen rodiny usedlých.

Libějovické panství má zachován vzácný předbělohorský seznam poddaných z roku 1607, umožňující srovnat poměry předbělohorské a pobělohorské. Pak existuje víceméně souvislá řada seznamů až od roku 1667. Nutno mít na zřeteli, že zatímco matricy zaznamenávají populační pohyb obyvatelstva ve vsi přítomného, seznamy poddaných obsahují obyvatelstvo ke vsi zapsané poddanstvím, tedy především usedlé. Ani seznamy poddaných tudíž nepodávají úplný obraz podružských rodin.

Zatímco matrik jsem použila k rekonstrukci rodin zvolené generace a k výpočtu ročních měr natality, mortality a snatečnosti, seznamů poddaných k celkovému počtu obyvatel a dále ke studiu některých kvantitativních i strukturálních znaků rodiny. Nabízí se otázka, zda by nebylo jednodušší rekonstruovat rodiny ze seznamů poddaných místo z matrik. Domnívám se, že by tento způsob byl méně přesný. Zatímco v matrice nenajdeme pouze děti s perinatální úmrtností, v seznamu poddaných mohou chybět i děti, zemřelé do jednoho roku. Seznamy totiž zachycovaly vždy jen stav ke konci roku.

Určení celkového počtu přítomného obyvatelstva je obtížné a nutno počítat s určitým procentem nepřesnosti. Vypočítala jsem jej tak, že jsem odečetla od počtu osob v seznamech osoby nepřítomné a připočítávala jsem předpokládaných 25 % přítomných, ale zapsaných poddanstvím jinde. Toto procento jsem zjistila prolístováním celého seznamu a zachycením osob, které byly ve sledovaných šesti vsích na službě nebo v podružství a byly zapsány u jiných vsí.

Hlavní rysy dlouhodobého populačního vývoje.

Na počátku své práce shrnuji poznatky o hlavních rysech sociálního a populačního vývoje. Sledujeme-li vývoj počtu usedlostí od druhé poloviny 16. století, vidíme, že k růstu jejich počtu dochází hlavně koncem 16. století, tedy za hospodářsky rozvinuté rožmberské éry, od roku 1579 do 1590 přibývá o 10 % usedlostí, od roku 1590 do třicetileté války o 5 %. Třicetiletá válka prošla tudíž značně pustošivě. Srovnáním seznamu z roku 1607 a berní ruly jsem došla k závěru, že všechny poustky uváděné v berní rule, vznikly až za třicetileté války. Zpusťlo zde 36,1 % usedlostí. Počet usedlostí pak rostl jen zvolna a v 90. letech 17. století dosáhl předválečného stavu. Do poloviny 18. století byl pak již téměř neměnný.

Zatímco růst počtu usedlostí byl zastaven třicetiletou válkou a pak pouze dosáhl předválečného stavu, počet obyvatel zjištěný ze seznamů poddaných, a právě tak roční bilance narození, smrtí a úmrtí, rostly pravidelně a vytrvale po celé období od vestfálského míru až do poloviny 18. století. To znamená, že muselo přibývat neusedlého obyvatelstva a že rostl počet lidí na dům. Počet usedlého obyvatelstva s dětmi naproti tomu zůstává celkem stabilní.

Podruzi tvořili v roce 1607 téměř 30 % obyvatelstva. Třicetiletá válka zastavila jejich přibývání. Od 90. let 17. století pozorujeme jejich růst. V roce 1720 tvoří 34 % obyvatel a v polovině 18. století již přes polovinu obyvatel.

Celkový počet obyvatel od počátku 17. století do poloviny 18. století vzrostl dvakrát, pouze počet podruhů však čtyřikrát. Od 90. let 17. století je překračován předválečný počet obyvatel a k mohutnému růstu dochází především mezi léty 1720 - 1740, kdy přibývá obyvatelstva skoro o jednu třetinu, ovšem jde pouze o růst počtu podruhů. S počtem podruhů přibývá i lidí na dům. Tento počet se před třicetiletou válkou pohyboval kolem osmi až devíti lidí a v polovině 18. století dosahoval až 15 osob.

Období populační exploze se u nás klade do druhé poloviny 18. století. Mé výsledky však nasvědčují tomu, že populační exploze začínala patrně dříve. Pro šest sledovaných vesnic její počátek je třeba klást již mezi léta 1720 - 1740.

Struktura, podle věku a pohlaví.

Tyto demografické kategorie jsem zjišťovala především podle seznamu z roku 1607. Věková struktura odpovídá vlastnostem populace feudální epochy. Vyznačuje se vysokým procentem dětí (do 20 let - 58,1 %), přičemž u podruhů je nižší v důsledku pozdějších snatků a většího podílu svobodných osob a patrně i větší dětské úmrtnosti. Značně početná je i věková skupina reprodukční (14 - 50 let - 57,3 %) a velmi slabá je skupina stařecká (nad 50 let - 3,5 %).

Zjistila jsem také, že ročně se průměrně v každé třetí rodině narodilo dítě a že meziporodové intervaly jsou 2,3 let.

Pro ostatní léta nemohu bohužel určit věkovou strukturu, neboť v seznamech je uváděn pouze věk u dětí.

Pomocí úmrtního věku udaného v matrikách pohřbů jsem zjistila, že průměrný věk dané generace se pohybuje kolem 20 let. Dospělí umírali nejvíce v 50 - 55 letech. Největší úmrtnost je v kojeneckém věku (1/4 dětí i více). Přežitím jednoho roku a pak čtyřiceti let se velmi zvyšuje naděje na dlouhý věk.

Po celé mou sledované období jsem pozorovala větší či menší maskulinitu narozených. Tato maskulinita se likviduje tím, že ve všech věkových skupinách umírají dříve muži, takže v dospělosti již převažují ženy.

Reprodukce obyvatelstva.

Sňatkový věk poddaných jsem zjišťovala ze seznamů poddaných z přelomu 17.-18. století. Nejčastější sňatkový věk u mužů je 27 - 30 let, u žen 20 - 22 let. Muži se zpravidla neženili dříve než ve 22 letech, zatímco ženy se provdaly do 20 let z jedné třetiny.

Frekvenci porodů zaznamenávám podle zrekonstruovaných rodin z matrik od poloviny 17. do poloviny 18. století. Průměr dětí narozených na jedno manželství (ovšem bez dětí mrtvě narozených a zemřelých do křtu) je 6 - 7, a průměrný počet dětí přeživajících jeden rok je 5 - 6. Tyto počty neodpovídají však počtu narozených na jednu rodinu ani počtu dětí v rodině žijících čili aktuální rodině. Vzhledem k časnému umírání rodičů a k značnému množství druhých a dalších snatků, skutečný počet dětí na rodinu je vyšší. Zjistila jsem také, že počet dětí na rodinu po třicetileté válce vzrůstá a také absolutně přibývá rodin, ovšem jen podružských.

Populační dynamika generace narozené v letech 1672 - 1692.

Populační data dané generace jsem zjišťovala nejen z matrik, ale i pomocí seznamů poddaných. Z těch jsem doplňovala roky úmrtí i snatků, pokud v matrice této vsi nejsou uvedeny. Diferenciace, vyplývající ze srovnání matrik a seznamů nebyla sice příliš velká, ale u snatků a úmrtí značně častější než u narození. Příčina chybějících snatků může být vysvětlena tím, že obřad se konal v jiné vsi. Obtížněji lze objasnit nezaznamenaná úmrtí, zvláště kojenců. Často jsem se setkala v matrice s mylně uvedenou vsí. Tato záměna bydliště a skutečná změna bydliště budou patrně nejvíce způsobovat diference. Výsledky generační analýzy budou spíše inklinovat k populační skutečnosti usedlých než podruhů, jejichž vývoj mohu ilustrovat spíše jen na příkladových rodinách než na statistickém zpracování. Uvedu některé výsledky, kterých jsem touto metodou rekonstrukce rodin dosáhla.

Úmrtnost do 1 roku : 18,7 % (mužů: 20,8 % - žen: 16,7 %)

Úmrtnost do 20 let : 31,6 % (mužů: 33,9 % - žen: 30,9 %)

Úmrtnost dospělých : z pětiletých věkových skupin největší úmrtnost ve skupině 51 - 55 let : 16,9 %, dále ve skupině 56 - 60 let : 14 %. Sedmdesáti let se dožilo jen málo osob a vyšší věk byl spíše už jen výjimkou.

Sňatkový věk : žádný muž se neoženil mladší než dvacetiletý a nejčastěji se muži ženili ve 27 - 28 letech. Ženy skoro z jedné čtvrtiny se vdávaly do 20 let a nejobvyklejší jejich sňatkový věk byl 21 - 22 let. Podíl svobodných osob : výsledek se blíží jedné čtvrtině z celkového počtu osob, které se dožily nejnižšího sňatkového věku.

Migrační okruh snoubenců : druhý partner z jedné šestiny až jedné třetiny pocházel z téže vsi. Z 50-60 % zůstávali snoubenci z určité vsi v této vsi i po svatbě. Migrační okruh téměř nikdy nepřesahoval hranice panství a vzdálenost asi 12 km od rodné vsi.

Rekonstrukce rodin : termín rodina zde používám ve smyslu rodiny s dětmi narozenými pouze z jediného manželství. Soubor 37 analyzovaných rodin jsem rozdělila do dvou skupin: a) rodiny s reprodukcí ukončenou přirozeně b) s reprodukcí ukončenou smrtí jednoho rodiče. V rodinách s přirozeně ukončenou reprodukcí žijí rodiče ve všech případech celý život v jednom manželství a tak průměrný počet dětí na manželství v této skupině zároveň vyjadřuje

je průměrný počet dětí narozených během celého reprodukčního období. Průměrný počet dětí z obou skupin dohromady bude znamenat průměrný počet dětí narozených v jednom manželství bez ohledu na to, jakým způsobem bylo ukončeno a jakého bylo pořadí. Průměrný počet dětí na manželství s přirozeně ukončenou reprodukcí: 9 (dětí, které přežijí 1 rok života je 6,8). Průměrný počet dětí na manželství s přerušenu reprodukcí: 4,6 (dětí, které přežijí 1 rok života je 3,5). Průměrný počet dětí na jedno manželství: 5,7 (dětí, které přežijí 1 rok života je 4,3). Průměrná délka reprodukčního období nepřerušeno smrtí: 18,3 let (při nejčastějším sňatkovém věku ženy 20 - 22 let začínala by u ní sterilita kolem 40 let) Průměrná délka reprodukčního období přerušeno smrtí: 9,7 let. Průměrná délka reprodukčního období u všech rodin: 11,8 let. Průměrný počet dětí na manželství s přirozeně ukončenou reprodukcí neznamená, že se narodilo i více dětí na jednoho člověka. Například v Chelčicích matce dvakrát vdané se narodilo 13 dětí nebo v Oujezdě otcí třikrát ženatému 17 dětí. Tato analýza opět odpovídá především populační situaci usedlých. Příkladové rodiny podruhu se však nevyznačují žádným rozdílem proti usedlým rodinám. Například v Chelčicích jsem mohla sledovat tři podružské rodiny založené danou generací, v nichž počet narození na manželství byl 5,3; cvšem dvěma z těchto rodin (3 a 5 dětí) se patrně narodily další děti jinde. Třetí rodina měla dokonce 9 dětí. Přesto však, vzhledem k tomu, že ze souboru sledovaných rodin byl jen nepatrný počet rodin podružských, nemohu zjištěné výsledky vztahovat i na podružské rodiny.

Výsledky mé práce mají být příspěvkem ke studiu populační situace jihočeské vesnice v 17. století a v první polovině 18. století. V důsledku mezerovitosti pramenů nemohu plynule sledovat populační vývoj vesnic v celém stopadesátiletém období. Výsledky bádání nemohu také zobecnovat a považovat za neomylné. Důvodem jsou jednak potíže, vyplývající z kritiky pramenů, a jednak dosud nezrvinutý stav tohoto demografického studia.

Studované období je ještě dosti vzdáleno tzv. demografické revoluci, která v našich zemích probíhá až od 19. století. Této demografické revoluci však předchází období exploze, vyznačující se zvyšováním přirozeného přírůstku obyvatel. Toto období exploze se klade obvykle do druhé poloviny 18. století. Bádání však ukazuje, že počátky populační exploze bude třeba hledat už v době před polovinou 18. století. O tom svědčí i mé výsledky. Bude třeba tuto hypotézu ale prověřit dalším studiem.

R é s u m é s

Josef Křivka

Le développement de la population du domaine seigneurial de Mělník au cours de la période de 1693 à 1749

De la question du développement de la population des régions agricoles de la Bohême après la Guerre de Trente ans (1650 - 1750).

Le lent renouvellement de la production économique se manifestant en Bohême après la Guerre de Trente ans se reflète également sur le nombre croissant de la population. Mais le développement de population se déroulait dans diverses parties du pays d'une manière bien différente comme c'était, du reste, le cas de l'allure de la régénération économique du pays.

Cependant, malgré ces différences, il est indiscutable que le trait fondamental du développement de la population de la Bohême, qui ne cessait pas à s'approfondir, consistait dans la différence entre les régions accusant la production industrielle en voie de développement et les régions agricoles. Mais malgré cette division de base du pays en un Nord industriel et la région agricole de la Bohême centrale et du Sud, nous trouvons, dans le cadre de ces deux parties, d'autres différences notables dues aux différentes conditions naturelles et économiques qui se reflètent d'une manière marquée également sur la densité de la population, sur la forme et la structure des habitacles. Déjà dans la période avant la Montagne Blanche nous trouvons d'importantes différences relatives non seulement à la partie fertile de la plaine de la Bohême centrale en comparaison avec les autres régions agricoles situées dans les parties plus montagneuses et plus rudes, mais il y a également d'importantes différences dans le cadre même de la région fertile de la Bohême centrale. Ce fait ressort clairement, par exemple, de la comparaison réciproque de la structure de la production agricole dans la cuvette d'Elbe longeant l'Elbe entre les villes de Mělník et Litoměřice, avec la structure de production de la production agricole de l'autre partie de la région fertile de la plaine de la Bohême centrale.

Dans la cuvette d'Elbe, - à la différence de la région fertile environnante limitée à la production agricole de base - se manifesta déjà avant la Guerre de Trente ans une spécialisation relativement avancée de la production agricole ou se faisait valoir, d'une manière importante, la culture des branches secondaires de l'agriculture telles que de la viticulture, culture du houblon, fruiterie, horticulture et graineterie. Tandis que dans l'autre partie fertile de la région de l'Elbe moyen et inférieur la culture de ces cultures spéciales se limitait, généralement, à servir la propre consommation, elle accusait dans la cuvette d'Elbe le caractère de marché. Les recettes d'une partie importante de sujets de cette région provenant de la vente du vin, des fruits, du houblon, des légumes et des grains de légumes avaient pour eux très souvent une importance primordiale dépassant souvent leurs recettes provenant de la vente du blé et du bétail.

L'importance des cultures secondaires pour les économies des sujets dans la cuvette d'Elbe pourrait être démontré également sur le fait qu'après la fin de la guerre de Trente ans les sujets de cette région s'efforçaient de reprendre, dans le plus bref délai, ces cultures et cela, parfois, même au détriment de la production agricole de base. C'était la viticulture qui accusait la plus grande importance parmi ces cultures secondaires cultivées dans la cuvette d'Elbe, viticulture contribuant non seulement à l'essor général de la population mais également à la structure sociale de la population des villages du domaine seigneurial de Mělník et à ses changements comme il ressort de l'aperçu suivant.

Le développement de la structure sociale du domaine seigneurial de Mělník au cours de la période de 1693 à 1749

Année	Nombre total de sujets	Dont revient aux			
		paysans	Propriétaires des petites maisons et jardiniers	Propriétaires des petites maisons à la commune	Sous-locataires et orphelins
1693	2543	959 37,7%	650 25,6%	- -	934 36,7%
1725	5204	1059 20,3%	717 13,8%	- -	3431 65,9%
1749	5884	1061 18,-%	817 13,9%	438 7,5%	3568 60,6%

Il ressort de cet aperçu que dans le domaine seigneurial de Mělník survint durant la période allant de la fin du XVIIe jusqu'à la moitié du XVIIIe siècle - un important changement quant à la quote-part des différents groupes sociaux à la suite de l'accroissement de la population. Le plus grand changement se manifesta au sein de la plus basse catégorie sociale englobés dans le groupe des sous-locataires et des orphelins, ainsi que partiellement même dans l'augmentation du nombre de sans-terres de villages indiquées dans la catégorie des propriétaires des petites maisons à la commune ou des soi-disant propriétaires communaux des petites maisons.

La cultivation des vignobles seigneuriaux et des autres vignobles de la noblesse étrangère, des bourgeois et des sujets sur les bien-fonds des communes de la région de Mělník exigeait un nombre élevé de la main-d'œuvre. Cela se rapporte notamment aux vignobles des vignerons-entrepreneurs étrangers se recrutant des rangs de la noblesse et des bourgeois. A ces vignobles on ne pouvait employer que la main-d'œuvre salariée. Mais pour cultiver les vignobles même les seigneurs de Mělník se servaient de la main-d'œuvre salariée. L'exploitation du travail salarié aux vignobles seigneuriaux constitue un facteur important qui est en contradiction avec la tendance générale de l'époque en question se faisant remarquer justement par la tendance à élargir, d'une manière la plus intense, le travail de servage dans les entreprises de la noblesse et surtout dans la production agricole des grandes propriétés foncières de l'époque.

Les raisons pour lesquelles la grande propriété foncière de Mělník n'utilisait ni après la Guerre de Trente ans des serfs pour le travail aux vignobles, étaient, en liaison avec la nécessité de la culture de qualité, ce que l'on ne pouvait pas attendre du travail des serfs non payés et ce qui aurait mené finalement non seulement aux rendements faibles mais à la faillite totale de la viticulture seigneuriale en général.

Le nombre total de jours de travail payés aux vignobles seigneuriales au cours de la période allant de 1662 à 1749

Année	Nombre de jours	Année	Nombre de jours
1662	10 873	1710	15 565
1663	8 248	1716	16 350
1669	10 755	1720	14 948
1670	12 027	1722	16 662
1682	19 429	1725	17 505
1683	14 181	1730	22 275
1690	15 898	1735	22 921
1702	17 129	1745	24 549
1705	13 166	1749	20 708

L'importance de la viticulture ne consistait pas seulement dans cette occasion de travail qui s'offrait à une couche nombreuse des sans-terres de la campagne, notamment à leurs femmes et enfants, mais, en premier lieu, dans le fait qu'il y existait la possibilité d'avoir le gain depuis le début du printemps jusqu'en automne, et la viticulture offrait ainsi l'occupation même durant la période où les travaux sur les champs n'ont pas encore commencé ou avaient été déjà terminés.

Adolf Z e m a n

Sur les méthodes d'études du développement de la population des villes royales tchèques au cours de la période préstatistique

Pour le moment on ne peut présenter aucune méthode exactement conçue et sûre pour résoudre la question indiquée et il peut être uniquement question d'un aperçu informatif sur les méthodes appliquées jusqu'à présent dont les auteurs essayerent de fixer ou évaluer, au moins approximativement, dans une période donnée - par exemple en ce qui concerne la période de pré- ou post- husite, la période de la Guerre de Trente ans ou après ou vers la fin du XVIIIe siècle - en premier lieu le nombre d'habitants de nos différentes villes car le nombre absolu d'habitants est, pour le moment, l'unique condition sûre et, pour cette raison, également nécessaire pour l'analyse quantitative de la structure sociale de la population des villes dans la période donnée. En même temps, ce nombre reste le meilleur indice de la tendance se manifestant dans le développement de la population de nos habitants urbains. Nous ne possédons pas encore d'assez d'expériences propres quant aux études des autres facteurs démographiques - par exemple de la natalité, mortalité, etc. - relatifs à la période préstatistique et en liaison avec le développement économique et social de notre société nationale. Notamment les études critiques de nos registres paroissiaux se trouvent encore dans leurs débuts mais il se pose en même temps la question si les registres que nous rencontrons sporadiquement seulement au XVIe siècle et plus systématiquement après la Guerre de Trente ans, peuvent contribuer à la vérification du nombre d'habitants dans la période donnée sans se servir d'autres sources.

Dans nos villes il s'agit - outre les sources nationales de caractère fiscal telles que par exemple les déclarations aux impôts de l'année 1610 et 1615 ou les matériaux servant à nos premiers cadastres, de l'année 1654 et de l'année 1714 - surtout des sources de caractère local ayant leurs origines dans les activités des tribunaux municipaux et des chancelleries des villes. Ce sont non seulement les registres des impôts conservés en grand nombre qui - même si parfois avec lacunes -

nous font connaître la couche des contribuables bourgeois possédant une fortune ou des habitants de faubourgs moins aisés, leur biens immeubles, et surtout leurs propriétés de maisons. C'est pourquoi on peut, à base de leurs inscriptions, reconstituer les listes exactes et établir le nombre de maisons des villes et des faubourgs, de fermes ainsi que d'autres bâtiments d'exploitation et d'habitation dans le cadre de l'habitat urbain. Mais outre ces registres se sont conservés également - souvent bien nombreux (par exemple à Plzeň et à Cheb) même s'ils sont souvent endommagés - les registres contenant des inscriptions personnelles sur l'impôt payé ou sur d'autres droits municipaux. Ce sont par exemple les registres des artisans logés comme locataires et ne payant que l'impôt sur leur métier, ou des soi-disant sous-locataires, des valets de ferme, des ouvriers-compagnons ne pouvant compter que sur le travail de leurs mains, également des mendiants vivant seulement des restes insignifiants de leur fortune ou à la charge de la miséricorde chrétienne de la société bourgeoise de l'époque. Nous pouvons y trouver des indications relatives aux autres couches sociales de nos habitats urbains; ils nous dévoilent le monde jusqu'à présent peu connu des pauvres du Moyen-Âge, ils nous apportent des données quantitatives plus précises sur leur nombre et, par suite, ils rendent possible d'établir les calculs ou, au moins, les évaluations du nombre total de la population des villes.

À base de ces registres on peut établir des listes relativement exactes des contribuables pauvres dans les villes qui, avec les listes des contribuables possédant une fortune rendent possible de fixer, avec une précision relativement élevée, le nombre de ménages dans la ville. Celui-ci avec le nombre de maisons et d'autres bâtiments d'habitation ouvre la deuxième voie pour évaluer le nombre d'habitants de la ville.

Après la Guerre de Trente ans apparaissent plus fréquemment les listes des habitants établies pour d'autres raisons que des impôts, par exemple pour des raisons de religion telles que, par exemple, les listes importantes établies d'après la religion des enregistrés provenant de l'année 1651 ou les listes de confession moins précises et moins sûres de l'archidiocèse de Prague provenant de la fin du XVIIe siècle et du début du XVIIIe siècle. Les données de ces listes accusent un caractère bien instable et, en plus, il y apparaissent souvent des gens venant dans les villes pour s'y confesser. Du XVIIIe siècle proviennent également les soi-disant tables ecclésiastiques

indiquant le nombre d'âmes dans la paroisse, c'est-à-dire de personnes ayant dépassé dix ou douze ans qui pouvaient déjà aller se confesser et communier. Pour cette raison, il y manquait les enfants n'ayant pas encore atteint l'âge de dix ou de douze ans dont le nombre doit être donc évalué approximativement à 26 jusqu'à 30% du nombre total de la population. Les tables ecclésiastiques servent ainsi - malgré les doutes de J. Pekař concernant leur valeur démonstrative - de la base pour l'évaluation de contrôle et, en général, vraisemblable du nombre d'habitants dans l'habitat étudié, ce qui contribue à résoudre la question du soi-disant facteur de réduction ou du coefficient, c'est-à-dire du chiffre qui indique le nombre approximatif de personnes par maison ou par contribuable représentant le ménage.

La question litigieuse est également celle comment saisir la partie d'habitants de la ville qui n'appartenaient pas à la famille propre du contribuable quoiqu'ils vivaient et travaillaient avec elle sous un toit. Suivant Býcher le coefficient de Nuremberg se chiffrait à 4,68 pour l'année 1449 englobe dans le ménage, outre les membres de famille, également le personnel vivant avec lui.

Mais encore moins sûre est la situation en ce qui concerne les facteurs de réduction au XVIIe et XVIIIe siècle due au grand mouvement de population des habitants dans nos pays et, vraisemblablement, également en Allemagne voisine, au cours de la Guerre de Trente ans et après elle. J. Pekař, dans son oeuvre "České katastry" (Les cadastres tchèques), évalua que dans la moitié du XVIIe siècle on comptait 6 personnes par famille. L'éditeur de "Berní rula" de la région de Plzeň Madame M. Doskočilová dit qu'à Rokycany on comptait à l'époque 5,3 de personnes par famille du ménage, y compris les domestiques, et avec les habitants libres 6,4. À Stříbro elle évalua le coefficient beaucoup plus bas, à savoir de 4,3 jusqu'à 4,58 personnes par ménage. Dans les évaluations de Plzeň relatives à la période d'après la Montagne Blanche se révélèrent en moyenne également 6 personnes par famille d'un contribuable. Le nombre résultant de tous les habitants de la ville, conformément à ce coefficient relatif à un ménage de contribuable, s'accordait - à l'exception de deux dizaines - avec l'évaluation basée sur les tables ecclésiastiques de l'année 1714 dans laquelle on comptait la quote-part de 26% d'enfants n'ayant pas dépassé l'âge de dix ou douze ans.

Je crois que les feuilles de familles peuvent constituer les documents les plus prouvants, établis à base des inscriptions dans les registres paroissiaux ou des registres municipaux relatifs aux partages héréditaires ou testamentaires dans lesquelles la famille urbaine se présente pour la dernière fois comme un tout quoique, dans certains cas, diminué par la mort prématurée de quelques membres qui - pour autant qu'ils ne possédaient leurs propres familles - ont eu beau attendre le partage de l'héritage. Cependant, cette imprécision peut, à l'occasion de ces évaluations, constituer un avantage méthodique car elle facilite au chercheur d'éviter l'écueil dangereux du coefficient élevé et, en conséquence, également de l'évaluation exagérée du nombre total de la population dans l'habitat étudié.

L'auteur effectua cette vérification à base de 350 feuilles de famille établies pour la ville de Plzeň par l'ancien archiviste de Plzeň Fridolín Macháček, se basant sur des testaments et des partages d'héritage de Plzeň conservés de la période allant du XVIe au XVIIIe siècle. Les résultats de cette vérification sont démontrés, d'une manière expressive, par la table sur la page 26 dans laquelle on indique le nombre de personnes composant les 350 ménages de Plzeň, à savoir ceux à trois membres (c'est-à-dire avec un enfant) jusqu'à ceux de huit membres ou même plus (donc avec six ou plus d'enfants), totalisant le chiffre de 1719 membres propres de famille (dans la table sont indiqués entre parenthèses à côté du nombre de familles). Il s'agit donc uniquement de la famille propre dans le vrai sens du mot sans les premiers parents et autre parenté, ainsi que sans les valets de ferme et les ouvriers-compagnons travaillant et vivant dans le milieu de la famille en question.

Jaroslava Kalserová

Le développement de la population des villages de la Bohême du Sud au XVIIe et dans la première moitié du XVIIIe siècle

Dans mon travail de diplôme intitulé "Populační vývoj jihočeské vesnice v 17. století a v první polovině 18. století" ("Le développement de la population des villages de la Bohême du Sud au XVIIe et dans la première moitié du XVIIIe siècle") j'ai essayé de faire une micro-analyse démographique de la population de six villages de la paroisse de Chelčice situés dans le cadre du domaine seigneurial de Libějovice en Bohême du Sud. Pour autant que les sources disponibles me le permettaient je tâchais de me familiariser avec le développement démographique en gros traits déjà depuis la fin du XVIe siècle et je suivais également la ligne du nombre total d'habitants jusqu'à nos jours. Evidemment, je me suis occupé, d'une manière plus profonde, seulement des changements intervenus dans le nombre d'habitants et certains phénomènes démographiques de la période d'après la Guerre de Trente ans et surtout du développement de la population se manifestant au XVIIe et dans la première moitié du XVIIIe siècle.

Je me suis servi des registres paroissiaux et des registres de sujets pour les deux parties de mon analyse démographique, à savoir pour l'analyse de l'état statique de la population dans les années choisies, ainsi que pour l'analyse de la dynamique démographique de la génération née au cours des années 1762 à 1692. Dans cette deuxième partie de l'analyse consacrée à la génération j'ai reconstruit les familles à l'aide des registres paroissiaux en appliquant la méthode des démographes français, Henry et Fleury.

Au début de mon travail je résume les connaissances sur les traits principaux du développement social et de la population. Si nous examinons le développement du nombre de propriétés rurales à partir de la deuxième moitié du XVIe siècle nous voyons que l'accroissement de leur nombre se manifeste principalement vers la fin du XVIe siècle, donc au cours de l'ère économiquement développée des Rožmberks. Au cours de la période de 1579 à 1590 le nombre de propriétés augmenta de 10%, à partir de l'année 1590 jusqu'à la Guerre de Trente ans, de 5%. La Guerre de Trente ans y passa avec un effet bien dévastateur. En comparant le registre provenant de l'année 1607 avec le registre de "Berní rula" je suis arrivé à la conclusion que tous les propriétés désertes contenues dans "Berní rula" datent leur origine seulement de la Guerre de Trente ans. 36,1 % de propriétés devinrent désertes.

Le nombre de propriétés n'augmentait que lentement et au cours des années quatre-vingt-dix du XVIIe siècle il s'éleva au niveau d'avant-guerre. Jusqu'à la moitié du XVIIIe siècle il resta presque intact.

Tandis que l'accroissement du nombre de propriétés fut arrêté par la Guerre de Trente ans et puis n'atteignit que le niveau d'avant-guerre le nombre d'habitants constaté à base des registres des sujets, ainsi que la balance annuelle de naissance, de mariages et de morts, s'élevaient régulièrement et sans cesse durant toute la période allant de la Paix de Westphalie jusqu'à la moitié du XVIIIe siècle. Cela signifie qu'il devait s'élever le nombre de population non demeurante et qu'augmentait le nombre de personnes par maison. Le nombre de la population demeurant avec les enfants reste par contre, presque stable.

Les sous-locataires constituaient, en 1607, presque 30% de la population. La Guerre de Trente ans arrêta l'augmentation de leur nombre. A partir des années quatre-vingt-dix nous pouvons constater l'accroissement de leur nombre. En 1720 ils constituent 34% de la population et vers la moitié du XVIIIe siècle plus que la moitié du nombre total de la population.

Le nombre total d'habitants augmenta - à partir du début du XVIIe siècle jusqu'à la moitié du XVIIIe siècle - deux fois, mais celui de sous-locataires, à eux seuls, quatre fois. A partir des années quatre-vingt-dix du XVIIe siècle le nombre d'avant-guerre de la population est dépassé et une augmentation intense se manifeste, en premier lieu, entre les années 1720 et 1740 où le nombre de la population a augmenté presque d'un tiers. Evidemment, il ne s'agit que d'un accroissement du nombre de sous-locataires. Avec le nombre de sous-locataires augmente également le nombre de personnes par maison. Avant la Guerre de Trente ans ce nombre variait de huit à neuf personnes et, vers la moitié du XVIIIe siècle, il atteignit même 15 personnes.

La période de l'explosion de population se place chez nous dans la deuxième moitié du XVIIIe siècle. Cependant, mes résultats appuient l'idée que l'explosion de population commença, vraisemblablement, plus tôt. En ce qui concerne les six villages étudiés il faut placer son début déjà entre les années 1720 et 1740.

Je vérifiais la structure de l'âge et du sexe surtout à l'aide du registre des sujets provenant de l'année 1607. La structure de l'âge correspond aux qualités de la population de l'époque féodale. Elle se distingue par le haut pourcentage d'enfants (jusqu'à l'âge de 20 ans - 58,1%) et, en même temps, ce pourcentage est moins élevé chez les sous-locataires grâce aux mariages conclus plus tard et à la quote-part plus élevée de personnes

célibataires et, même, à la suite d'une mortalité plus élevée d'enfants. Bien nombreux s'avèrent également le groupe d'âge de reproduction (entre 14 et 50 ans - 57,3%) et très faible est le groupe de vieillards (au dessus de 50 ans - 3,5%).

J'ai constaté également que dans chaque troisième famille, en moyenne, est né un enfant et que les intervalles entre les accouchements étaient de 2,3 ans.

Quant aux autres années je ne peux pas, malheureusement, préciser la structure d'âge car, dans les registres, n'est indiquée que l'âge des enfants.

À l'aide de l'âge de décès indiqué dans les registres des sépultures j'ai constaté que l'âge moyen de la génération donnée varie autour de 20 ans. Les adultes mourraient, en général, à l'âge de 50 à 55 ans. La mortalité la plus élevée est à l'âge de nourrissons (un quart du nombre total d'enfants et même plus). Si on dépasse l'âge d'un an et l'âge de quarante ans l'espoir de vivre longtemps augmente d'une manière prononcée.

En suivant toute la période examinée je constatais une masculinité plus ou moins grande des nés. Cette masculinité se supprime par le fait que dans tous les groupes d'âge ce sont les hommes qui meurent plus tôt de sorte qu'à l'âge adulte ce sont les femmes qui sont plus nombreuses.

Je vérifiais l'âge de mariage des sujets à l'aide des registres des sujets provenant du tournant du XVIIe et XVIIIe siècle. L'âge de mariage le plus fréquent chez les hommes est entre 27 et 30 ans, chez les femmes entre 20 et 22 ans. Les hommes n'entraient pas, généralement, au mariage qu'à l'âge de 22 ans tandis qu'un tiers de femmes se maria avant l'âge de 20 ans.

J'enregistre la fréquence des accouchements suivants les familles reconstituées d'après les registres paroissiaux en partant de la moitié du XVIIe jusqu'à la moitié du XVIIIe siècle. La moyenne des enfants nés par mariage (évidemment sans compter les enfants mort-nés et morts avant le baptême) est de 6-7, et le nombre moyen d'enfants survivant l'âge d'un an est de 5 à 6. Mais ces nombres ne correspondent pas au nombre de nés par une famille ni au nombre d'enfants vivant dans la famille ou dans une famille actuelle. Etant donné les décès bien avancés des parents et le nombre élevé de deuxième mariages et de suivants le vrai nombre d'enfants par famille est plus grand. J'ai constaté également que le nombre d'enfants par famille s'élève après la Guerre de Trente ans et qu'augmenta également le nombre absolu de familles, certes seulement de familles des sous-locataires.

Zprávy o zahraniční literatuře

M. Reinhard - A. Armengaud, Histoire générale de la population mondiale, Paris 1961, 598 str.

O tři roky dříve než Pavlíkův znamenitý Nástin populačního vývoje světa vyšly ve Francii Obecné dějiny světové populace, jež napsal za spolupráce A. Armengauda prof. pařížské university M.R. Reinhard. S Pavlíkovým nástinem mají jeden shodný rys, největší pozornost věnují 19. a 20. století. Populačnímu vývoji předcházejících století věnuje Reinhard nicméně mnohem více místa než Pavlík. Na rozdíl od něho také nepostupuje ve výkladu podle jednotlivých zemí, ale snaží se postupovat chronologicky a vystihnout základní etapy ve vývoji evropské populace. Sleduje nejen početní růst či pokles obyvatelstva, ale i změny demografického režimu. V období 19. a 20. století se také podrobně zabývá migracemi, pozornost věnuje i vývoji populační teorie. Jednotlivé kapitoly jsou opatřeny výběrovou bibliografií.

Populačnímu vývoji Francie je věnována vzhledem k ostatním zemím mimořádná pozornost, mimoevropské země jsou sledovány jen velmi zběžně. Ani střední a východní Evropě není věnováno tolik místa, kolik by zasloužily. Snahy o postižení širších souvislostí geografických, ekonomických a politických zůstávají jen na okraji vlastní tematiky. Neustále rostoucí vědecká produkce z oblasti historické demografie přispěje jistě ke korekci mnoha Reinhardových závěrů, jež se často opírají o dosti úzkou faktografickou základnu. Naskytá se však otázka, zda je v silách jednotlivce, aby tuto rostoucí produkci zvládl.

M. Fleury - L. Henry, Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien. Paris 1965, 184 str., 11 tab.

Roku 1956 vydali M. Fleury a L. Henry svůj první návod k excerpci matrik pro demografické účely, nazvaný "Des registres paroissiaux a l'histoire de la population. Manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien" (Paris 1956, 84 str.). Vložili v něm svou metodu rekonstrukce rodin, jež spočívá v tom, že každý akt, zapsaný v matrice (křest, sňatek, pohřeb) převedeme podle přesně stanovených zásad na zvláštní kartotecní lístek a z těchto lístků pak sestavujeme lístky rodin, ve kterých jsou soustředěny všechny demografické údaje, které lze z matrik vyčíst. Tento postup se stal základní meto-

dou francouzského historicko demografického bádání a je přejímán i historiky zahraničními. Jeho nevýhodou je neobyčejná pracnost (za 1 hodinu lze excerpovat průměrně 15-20 aktů). Proto se autoři pokusili doplnit svou metodu zjednodušenými postupy, které se soustřeďují jen na nejdůležitější ukazatele, jsou však nepoměrně rychlejší. Je to jednak anonymní excerpce, dále zkrácená jmenovitá excerpce a konečně dílčí excerpce. Tyto nové postupy jsou vyloženy v druhém, rozšířeném vydání Fleuryho a Henryho příručky z r. 1965. K pravidlům excerpce matrik, jež jsou rozvedena do nejmenších podrobností, aby bylo možno dosáhnout naproste jednoty v postupu, umožňující srovnávat výsledky různých badatelů, připojili autoři v druhém vydání i stručné poznámky o využití soupisů obyvatelstva, základní bibliografií a seznam již zpracovaných lokalit. Příručka je doplněna formuláři excerpčních lístků. Přestože se pramená základna v našich zemích podstatně liší od toho, co mají k dispozici historikové francouzští, je seznámení s Henryho a Fleuryho příručkou nezbytností pro každého, kdo se chce vážně zabývat historickou demografií.

R. Mols, Introduction à la démographie historique des villes d'Europe du XIVe au XVIIe siècle. Louvain 1954-1956, 3 sv., 335, 557 a 354 str.

Snahy o číselné vyjádření některých skutečností ve vývoji evropských měst, mj. i jejich lidnatosti, jsou trvalou součástí historického bádání od dob pozitivistické vědy 19.stol. Dělí se v podstatě na dvě větve. Část badatelů se pokouší postihnout souvislost populačního vývoje s vývojem hospodářským a sociálním, většina se však spokojuje s popisem, který usiluje o co největší přesnost, avšak bez aspirací na postižení hlubších zákonitostí. Základním dílem tohoto typu je třísvazková práce belgického jezuita Rogera Molse, nazvaná Úvod do historické demografie evropských měst 14.-18. století, jež vyšla v l. 1954-56. Název díla neodpovídá zcela jeho obsahu. Pod evropskými městy rozumí autor především města západoevropská, středoevropská a jihoevropská, zatímco nejen východní Evropa, ale i např. Skandinávie zůstávají stranou jeho zájmu. Kniha také není úvodem do všech složitých problémů historické demografie, nýbrž spíše návodem, jak ~~nejbezpečněji~~, nejkritičtěji a nejdůkladněji zpracovat prameny vhodné pro historické bádání v oblasti demografie, především církevní matriky. V rámci cíle, který si vytkla, je ovšem práce neobyčejně precizní, vyniká jak zvládnutím rozsáhlé literatury, tak i důkladným propracováním badatelských technik. Pro historiky, kteří se zabývají vývojem měst v období feudalismu, je její znalost nezbytná.

Actes du Colloque international de démographie historique, Liège, 18-20 avril 1963. Problemes de mortalité. Méthodes, sources et bibliographie en démographie historique. Red. P. Harsin a E. E. Hélin, Liège 1965, 536 str.

Sborník sdělení a referátů přednesených na mezinárodním kolokviu historických demografů v Liège r. 1963 se dělí tematicky na dvě části. V první jsou shromážděny referáty o pramenech a dosažených výsledcích historicko demografického bádání v jednotlivých zemích (Francie, Itálie, Belgie, Nizozemí, Norsko, Švédsko, Švýcarsko, Československo, Maďarsko, Rumunsko, SSSR, Turecko, USA, Bolívie), druhá část je věnována problému mortality v evropských zemích, zejména v 18. století. České problematiku se dotýká Keyserův referát o morových epidemiích v Německu. Sborník slouží jako dobrá pomůcka pro první orientaci o stavu historicko demografického bádání v Evropě. Tato orientace je však poněkud ztížena nestejným zaměřením jednotlivých referátů.

Annales de démographie historique, 1964-1966, vyd. Société de démographie historique, Paris.

Francouzská Společnost pro historickou demografii, vedená P. Goubertem, vydává od r. 1965 sborník, jehož cílem je podávat jednak podrobnou informaci o současném stavu historicko demografického bádání ve Francii i v zahraničí, jednak publikovat metodicky podnětné studie z uvedeného vědního oboru.

Z prvního čísla sborníku, nazvaného Études et Chronique de démographie historique 1964 (288 str.), je pro nás nejzajímavější rozsáhlá studie E. Esmonina Statistique du mouvement de la population en France de 1770 a 1789. Od r. 1965 vychází sborník s pozměněným názvem Annales de démographie historique. Druhý svazek (336 str.) obsahuje velmi podnětnou studii P. Villara o problémech historické demografie Katalánska a Španělska, metodicky důležitou stať J. Dupâquiera o využití danových rejstříků a dva kratší příspěvky o zpracování matrik (P. Goubert a F. Lebrun). Podstatnou část sborníku zaujímá soubor studií o evropském demografickém vývoji v letech 1789-1815, jež vznikly v souvislosti s mezinárodním kongresem historických věd ve Vídni. Referáty o vývoji jednotlivých zemí (Katalánsko, Norsko, Uhry, Polsko, Rusko, Anglie) uzavírá shrnující referát M. Reinharda. Z obsahu ročníku 1966 (440 str.) upozorňujeme zejména na články A. Armengauda o poměru dělnického hnutí k neomalthusianismu, P. Richého o problémech hist. demografie raného středověku, diskusi o využití

elektronických počítačů, Obermannův příspěvek o německé statistice v 1. pol. 19. stol. a Birabenovu rozsáhlou studii o zalidnění francouzské Kanady.

Téměř polovina rozsahu každého čísla je věnována zprávám o literatuře, řazeným podle jednotlivých zemí, podrobným recenzím nejdůležitějších prací a zprávám o všech významnějších mezinárodních setkáních historických demografů. Československá věda je zastoupena bibliografickými přehledy A. Petráňové (1964) a V. Davidka (1966), zčásti se překrývajícími a přeplněnými tiskovými omyly, běžnými ve francouzské citaci cizojazyčné literatury. Na závěr každého sborníku jsou připojeny edice dokumentačního materiálu (v roč. 1966 mj. i výtah z Dvořáčka).

Vydávání Annales de démographie historique lze vřele uvítat, neboť historičtí badatelé v oblasti demografického vývoje již delší dobu postrádali orgán, který by jim umožnil sledovat vývoj a výsledky světového bádání v oboru, který se v poslední době tak úspěšně rozvíjí.

Magyarország történeti demografiája. Magyarország Népessége a Monfoglalástól 1949 - IG. Red. J. Kovacsics, Budapest 1963, 444 str.

Kolektivní práce maďarských historických demografů pod vedením prof. Kovacsicse je pokusem o vylíčení celkového vývoje maďarské populace. V úvodní části podává J. Kovacsics přehled pramenů a výklad o použitých metodách. Další kapitoly pojednávají o maďarské populaci do pol. 14. stol. (Györffy G.), v období 1330-1526 (Szabo I.), za turecké nadvlády (Bakács I.), v letech 1714-1867 (Pápai Bela) a 1869-1949 (Thirring G.). Snahou autorů je vylíčit demografický vývoj v co nejširších ekonomických a geografických souvislostech. Práce je doplněna ruským a anglickým resumé, tabulky jsou však bohužel vybaveny jen maďarským popisem, což znesnadňuje použití práce, která má nemalý význam i pro pochopení populačního vývoje na Slovensku.

E. Maur

D.E.C. Eversley - P. Laslett - E.A. Wrigley, An Introduction to English Historical Demography. From the Sixteenth to the Nineteenth Century, Londýn 1966.

Publikací se přihlašuje Cambridžská skupina pro dějiny populace a sociální struktury takřka současně s francouzskou příručkou Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien k moderním dílům, jež jsou psána především jako metodicko teoretická vodítka pro badatele zabývající se historickou demografií předstatistického období. Tato disciplína se zvláště v posledních zhruba patnácti letech zdárně rozvíjí, což připomíná francouzský autor předmluvy L. Henry. Právě proto mají podobné příručky jako je anglický úvod do historické demografie význam především pro sjednocení metod, jež je nezbytné. Čtenáře u nás nepřekvapí důraz, který je v této příručce kladen na úzké spojení demografického studia se studiem sociální struktury a sociálních poměrů, v západoevropské historicko demografické literatuře se tím ovšem dílo řadí k pracím průkopnickým. Vzhledem k tomu, že zvláště pracovní skupina pro historickou demografii při katedře Československých dějin filosofické fakulty UK od počátku sleduje podobné metodické cíle a má i dobré kontakty s Cambridžskou skupinou pro dějiny populace a sociální struktury, je srovnání výsledků věci neobvykle podnětnou pro další práci (pochopitelně daleko přesahuje rámec této zprávy).

Cambridžská skupina - podobně jako pražská - zaměřuje se na to období předstatistické epochy, které materiálově umožňuje poměrně dobrou základnu pro statistický způsob zpracování. Temná doba anglických populačních dějin, podobně jako v českých zemích, končí v 16. století. Historicko demografický výzkum Cambridžské skupiny začíná rokem 1538, kdy vznikly první matriky v Anglii a končí sčítáním obyvatel roku 1841 (první census má Anglie z roku 1801). Pokud můžeme posuzovat na základě anglického Úvodu, máme pro české země poměrně větší množství pramenů, než angličtí badatelé, zejména z období 17. a 18. století, což souvisí ovšem s naší protireformací a znevolnovacími snahami feudálů (např. seznamy podle víry z roku 1651, zpovědní seznamy, čelední seznamy - Manschaftsbuch -, seznamy poddaných od poslední čtvrti 16. století). Tyto prameny ovšem budou vyžadovat zcela zvláštních metod, jež nejsou obsaženy v Úvodu anglických pracovníků. Také naše první matriky se liší od anglických (a také francouzských) při své značné nejednotnosti a tím i historicko demografické sdělnosti.

V úvodní části podal P. Laslett přehled použití statistické metody při studiu sociálních jevů zejména v Anglii. D.E.C. Eversley zabývá se velice zajímavě vztahem dějin populace a

dějiny regionálních (při čemž ovšem jeho pojetí regionálních dějin je odlišné od pojetí známého u nás). Je to zvláště cenné upozornění na nutnost studia rozdílů oblastí a krajín, měnicích se v různých dobách. Tyž autor v další části upozorňuje na možnosti souborné metody (agregativní) při analýze matrik, která má některé výhody proti rekonstrukci rodin (jíž je věnováno mnoho pozornosti zejména v příručce francouzské). Při zmíněné již odlišnosti našich matrik bude nutné použití obou metod ověřovat případ od případu jinak. E.A. Wrigley ve svém přehledu metod rekonstrukce rodin přináší zjednodušení proti metodám francouzských badatelů, jež - jak ukázaly i práce naše - zabíhají do příliš minuciosních podrobností a tím jsou neobvykle pracné a z důvodů časových i vzhledem k výsledkům neekonomické. P. Laslett zabývá se metodami studia sociální struktury z různých seznamů obyvatel, oblastí, v níž má historická demografie u nás poměrně největší zkušenosti a po mém soudu přináší odpovědi na kladené otázky poněkud jednodušším pracovním postupem, než který navrhuje P. Laslett. Při možnostech našich sil je to - domnívám se - i z důvodů ekonomiky práce nezbytné a dnešní někdy dosti složité metody historické demografie budou nepochybně dalším vývojem směřovat k zjednodušení (jak je to patrné již z metod rekonstrukce rodin), kde hlavní zřetel musí být zaměřen k optimální účelnosti při studiu sociálních dějin. Pochopitelně, že při tomto zjednodušení lze počítat s dobrými možnostmi programování a využití strojné výpočetních způsobů. W.A. Armstrong se zabývá metodami zpracování prvních censů za účelem studia sociální struktury. Velice pozoruhodná příručka anglické historické demografie je doplněna seznamem britské historické demografické literatury a praktickými návody k výpočtu historicko demografických ukazatelů. Dává mnoho podnětů k úvahám o metodách i u nás, i když pochopitelně rozdíly pramenů jsou překážkou prostě aplikace. Je jistě vhodné uvažovat o podobné příručce naší.

J. Petráň

Materiály

Pavla H o r s k á

Saská statistika z poloviny 19. století jako pramen
pro srovnávací dějiny obyvatelstva střední Evropy
v období rozvoje průmyslové revoluce

K objasnění poměrů reprodukce obyvatelstva v průmyslových oblastech střední Evropy přispívá pozoruhodným způsobem rozbor sčítání saského obyvatelstva z r. 1849. (Pramen: Statistische Mittheilungen aus dem Königreich Sachsen. Dresden 1851-1854.) Na malém území saského království, kde žily tehdy necelé dva miliony obyvatel, soustřeďovala se vedle nejdůležitějšího střeoevropského obchodního centra v Lipsku i rozsáhlá průmyslová výroba. V této době již se v nejprůmyslovější kraji Saska, Cvikovsku, projevil rozvoj strojové velkovýroby v textilním průmyslu, který se však neobešel tehdy bez rozsáhlé domácí výroby. Mechanizace tkaní nebyla ještě v Sasku tak pokročilá, aby mohla výrazněji zatlačit ruční výrobu. V řadě jiných odvětví domácí práce ovšem již strojová výroba zbavila příležitosti mnoho domácích dělníků. Byla však pracovní příležitost jinde. Otevíraly se nové uhelné doly a začínaly se budovat železnice. Všestranný rozvoj průmyslu učinil ze Saska inigrační oblast, jejíž přitažlivost se projevovala po celou druhou polovinu 19. století. Růst obyvatelstva byl však zajišťován především vysokým přirozeným přírůstkem.

Úvod ke svazku saské statistiky, který se zabývá ekonomickou činností obyvatelstva Saského království r. 1849, přináší pozoruhodný rozbor vztahu demografických ukazatelů k zaměstnání obyvatel. Poukazuje se v něm na pomalý růst obyvatelstva čistě zemědělských obcí, kde průmyslová a zemědělská činnost je co nejméně smíšená. Přirozený přírůstek stoupá tam, kde se rozvíjí řemeslná výroba, kde není k "založení existencí" třeba samostatného hospodářství s kusem půdy, kde se obyvatelstvu naskytají možnosti získat zdroj obživy, dostačující k založení rodiny provozováním řemesla jako hlavní nebo i jen jako vedlejší činnosti při zemědělství. Toto zjištění se týká především měst, ovšem s výjimkou Lužice, kde prý nízký počet snatků a malý populační přírůstek ve městech je způsoben tím, že tam je řemeslo ještě mnohde uzavřeným stavem, že tam existuje ještě cechovní omezování počtu živností. Proto prý v Lužici se část

řemeslnické činnosti stěhuje na vesnice, kde je možno snadněji dosáhnout živnostenského oprávnění. V protikladu k tomu největší počet snatků, nejvyšší manželská i nemanželská plodnost - provázená vysokou úmrtností obecnou a zvláště vysokou dětskou - je v krajích s převahou ruční, většinou domácí práce, která je zatlačována tovární výrobou. Obvyklá velká účast celé rodiny na domácí práci při všeobecně nízkých mzdách, ale také prý touha po sebezáchově a zároveň pocit beznaděje a nemožnost zlepšit svou bídu pílí nebo šetrností vede prý k nenormálním reprodukčním poměrům. Tam, kde se prý pracovitost obyvatelstva setkává s dobrými výsledky a rostou úspory, projevující se rozvojem spořitelen a také tam, kde tovární průmysl již je zaveden běžně a domácí práce likvidována, jsou prý "normálnější" reprodukční poměry tj. nižší porodnost i úmrtnost nežli v krajích domácí výroby.

Pohyb obyvatelstva v saských vesnicích
s převahou zemědělského obyvatelstva r. 1849
(Le mouvement de la population dans les villages de Saxe, en 1849,
accusant la majorité de la population agricole)

	Procento zemědělského obyvatelstva ve vsi (Pourcentage de la population agricole au village)	Počet obyvatel (Nombre d'habitants)	Na 1000 obyvatel (Par 1000 habitants)		
			narozeno (nés)	počet snatků (nombre de mariages)	zemřelo (morts)
1.	91 - 100 %	9.921	31,9	7,8	21,7
2.	81 - 90 %	41.089	35,4	7,7	23,6
3.	71 - 80 %	153.928	38,1	8,3	24,6
4.	61 - 70 %	243.836	40,9	8,9	27,5
5.	51 - 60 %	187.670	43,9	9,4	28,0
6.	41 - 50 %	57.802	46,1	9,9	30,4
7.	31 - 40 %	951	43,1	6,3	21,0

pokrač. (suite)

pokrač. (suite)

1.-7. Všechny zemědělní obce (průměrný podíl obyvatelstva s průmyslovou a obchodní činností je asi 22 %) (Toutes les communes agricoles - la part moyenne de la population exerçant les activités industrielles et commerciales se chiffre a 22 % environ)	695.197	41,1	8,9	27,2

Nevýhodou tohoto dělení je nestejněměrné zastoupení obyvatel jednotlivých skupin obcí, takže nelze všechny počty pokládat za statisticky stejně hodnotné údaje. Srovnáme-li však např. číselné vyjádření pohybu obyvatelstva v početně méně významných prvních dvou skupinách obcí s velkou převahou zemědělského obyvatelstva, vidíme, že se tyto údaje shodují s uvedeným již tvrzením sestavovatelů saské statistiky z r. 1849 o pomalejší reprodukci obyvatelstva čistě zemědělských území. A také shodně s tím, co udávali tehdejší současníci, kteří měli možnost korigovat získané statistické údaje znalostí faktických poměrů ve zkoumaných obvodech, pozorujeme vyšší snatečnost, porodnost i úmrtnost v obcích, kde je průmyslové a zemědělské obyvatelstvo stejným dílem smíšeno.

Pohyb obyvatelstva v saských vesnicích s převahou ekonomicky činných v průmyslu a obchodě r.1849

(Le mouvement de la population dans les villages de Saxe, en 1849, accusant la prépondérance des habitants exerçant leurs activités dans l'industrie et dans le commerce)

	Procento obyvatelstva ve vsi činného v průmyslu a obchodě (Pourcentage de la population dans l'industrie)	Počet obyvatel (Nombre d'habitants)	Na 1000 obyvatel (Par 1000 habitants)		
			narozeno (nés)	počet snatků (nombre de mariages)	zemřelo (morts)
1.	91 - 100 %	7.834	60,4	13,5	38,8
2.	81 - 90 %	87.531	44,9	8,7	31,0
3.	71 - 80 %	135.395	46,9	8,0	32,3
4.	61 - 70 %	137.298	47,4	8,4	31,6
5.	51 - 60 %	112.812	48,4	9,5	31,3
6.	41 - 50 %	47.149	45,4	7,8	29,4
1.-6. Všechny průmyslové obce (průměrný podíl zemědělského obyvatelstva asi 27 %) (Toutes les communes industrielles (la part moyenne de la population agricole 27 % environ)		529.150	47,0	8,6	31,8

Pohyb obyvatelstva v saských městech r. 1849
(Le mouvement de la population dans les villes de la Saxe en 1849)

Procento obyvatelstva činného v průmyslu a obchodu (Pourcentage de la population travaillant dans l'industrie et dans le commerce)	Počet obyvatel (Nombre d'habitants)	Na 1000 obyvatel (Par 1000 habitants)		
		narozeno (nés)	počet sňatků (nombre de mariages)	zemřelo (morts)
1. Lipsko a Drážďany (Leipzig et Dresden)	158.059	34,7	7,6	33,5
2. Ostatní města: 91 - 100 % (Les autres villes)	42.009	48,6	8,8	36,2
3. 81 - 90 %	265.996	48,1	8,4	35,0
4. 71 - 80 %	129.446	42,1	7,2	31,8
5. 61 - 70 %	132.627	35,3	7,0	32,3
6. 51 - 60 %	96.216	36,0	7,8	33,5
7. 41 - 50 %	2.497	44,9	8,4	24,8
1.-7. Všechna města (průměrný podíl zemědělského obyvatelstva asi 5 %) (Toutes les villes - la part moyenne de la population agricole 5 % environ)	668.791	42,7	7,8	33,7

Spolu s blíže neurčeným bydlícím 1293 osob zahrnuje přehled vesnic obou typů a měst v Sasku veškeré saské obyvatelstvo podle sčítání z r. 1849. Toto rozdělení nám poskytuje jeden z nejdokonalejších rozborů vlivu ekonomické činnosti na reprodukci obyvatelstva, jaký je možno sestavit ze středoevropské statistiky v polovině 19. století. Obraz vývoje obyvatelstva měst v Sasku doplňuje naše zjištění v tom smyslu, že byla-li extenzivní reprodukce průmyslových center domácích výrobců "nenormální" - jak usuzovali tehdejší statistici a demografové, platí to ještě vrchovatější měrou o poměrech v průmyslových městech - s tím rozdílem, že vyšší porodnost je doprovázena úmrtností tak vysokou, že města vykazují nejnižší přirozený přírůstek. Také snatečnost je v těchto městech podprůměrná. Velkoměsta Lipsko a Drážďany mají reprodukční poměry - nízkou porodnost a snatečnost a vysokou úmrtnost - shodné s tehdejšími ostatními středoevropskými velkoměsty. Zajímavé jsou reprodukční poměry v městech páté a šesté skupiny s nižším podílem průmyslového obyvatelstva, kde právě v protikladu k tendencím pohybu obyvatelstva smíšených zemědělsko-průmyslových vesnic porodnost a snatečnost klesá. Je patrné, že stagnace reprodukčních poměrů středních a malých měst v první polovině 19. století, na niž upozorňuje např. pro české poměry Kárníková, byla překonávána především industrializací. Vzhledem k nízkému průměrnému zastoupení zemědělského obyvatelstva v saských městech, můžeme usuzovat, že, zatím co ve smíšených vesnicích průmyslová činnost části obyvatelstva přináší hospodářský rozvoj i pro zemědělství - zvyšováním tržní produkce apod. - ve městech nižší procento průmyslového obyvatelstva znamená vždy nižší možnost výdělku, menší příležitost k zakládání rodin - jak na to upozorňuje ostatně i úvod k sociální statistice Saska z r. 1849.

Obraz společnosti Saska, nejprůmyslovější a nejhustěji zalidněné země střední Evropy, má v polovině 19. století, díky poměrně dokonalé saské sociální statistice z r. 1849, již zřetelné kontury. Téměř dvě pětiny příslušníků této společnosti jsou námezdní dělníci se svými rodinami. Ženské pracovní síly tvořily asi třetinu veškerého dělnictva. Námezdní pracovní poměr byl patrně již postavením trvalým umožňujícím založit rodinu, protože téměř polovina mužských dělníků bylo starších třiceti let a ženatých nebo ovdovělých. Na rozdíl od toho ve skupině služebnictva byly zastoupeny téměř výhradně nižší věkové ročníky - do třiceti let - a většina tzv. sloužících byla svobodných. Nejpočetnější skupinu saského obyvatelstva, téměř plně dvě pětiny, tvořili tzv. etablovaní provozovatelé nějakého řemesla či majitelé živnosti a jejich rodiny.

Tato skupina, která podobně jako skupina dělníků se skládala téměř ze tří čtvrtin z osob činných v průmyslu, měla nejvyšší podíl rodinných příslušníků. Vysoký počet ženatých a ovdovělých řemeslníků a samostatných podnikatelů, z nichž více nežli 86 % bylo ve věku nad třicet let, ukazoval vnější společenskou stabilitu této skupiny. Její vnitřní poměry však byly určovány značnou diferenciací mezi jednotlivými druhy v ní zastoupené činnosti. Zahrnovala totiž jak rolníky a statkáře, tak továrníky a samostatné podnikatele i řemeslníky a obchodníky. Pro Sasko patrně nejtypičtější bylo hojné zastoupení pouze formálně samostatných řemeslníků tzv. domácí výroby. Skupina domácích výrobců byla zřejmě pozůstatkem manufakturního stadia průmyslu a udržela se do poloviny 19. století v Sasku ve velkém rozsahu nejen vzhledem k nedokončenému ještě přechodu k tovární strojové velkovýrobě v textilním průmyslu, nýbrž i vzhledem k rozvinutému saskému obchodu, který zprostředkovával prodej řady rukodělných řemeslnických výrobků a tím si i podmaňoval jejich výrobce. Sociální odlišnost domácích výrobců se projevovala i v odlišném demografickém vývoji. Extenzivní reprodukce obyvatelstva v oblastech s převahou domácí výroby upomínala v mnohém na období rozkvětu rozptýlené manufaktury, kdy rozvoj nezemědělské činnosti na vesnicích zvýšil nebyvalou měrou hustotu zalidnění celých krajů. V polovině 19. století však už je tato extenzivní reprodukce chápána tehdejšími demografy jako úpadkový jev, vedoucí k nežádoucímu přelidnění. Je příznačné, že domácí výrobci tvořili většinu vystěhovalců ze Saska v době, kdy jeho průmyslová centra přitahovala naopak dělnictvo i kapitál ze zahraničí. Je ovšem také třeba připomenout, že vysoké populační přírůstky v Sasku nebyly omezeny jen na oblasti s převahou domácí výroby. Objevují se i v průmyslových centrech nového typu, kde sociální struktura obyvatelstva je mnohem různorodější než v čistě textilních oblastech s převahou domácí výroby, v hornických obcích apod. Vyšší snatečnost a porodnost, které provázejí vytváření nové společnosti s převahou průmyslového obyvatelstva, je v Sasku s určitými odstíny všude s výjimkou čistě zemědělských krajů a neprůmyslových měst.

Miroslava Kahudová

Morové epidemie v Čechách v letech 1250-1370¹

Pojem "mor" nebyl ve středověku vyjasněn. Toto označení bylo širokým pojmem, které zahrnovalo nejrůznější pohromy, mající za následek hromadné umírání lidí. Středověcí kronikáři² se nezabývají příznaky nemocí, tyto skutečnosti jsou u nich zcela překryty dojmem z jejich důsledků. Jediné bližší údaje, které lze v kronikářských zprávách najít jsou názory kronikářů na příčiny jednotlivých morů a všeobecné podmínky za nichž mor vznikl.

Tyto uváděné příčiny jsou v zásadě dvojí: 1. neúroda, hlad, válečné konflikty, které předcházejí objevení moru³ a 2. vědomí o tom, že mor se rozšířil z jedné země do druhé.⁴ Z tohoto hlediska pak můžeme mory, které jsou kronikáři zaznamenávány specifikovat jako 1. hladomory, 2. epidemické mory vzniklé a šířené nákazou. Toto dělení je však velmi hrubé, situaci dále komplikují epidemie jiných nakažlivých nemocí, které byly rovněž za mor považovány.

Zprávy pramenů o jednotlivých morech nelze posuzovat izolovaně. Epidemický mor se nevyskytuje ojedinele, šíří se nákazou z jedné oblasti do druhé. Abychom tedy poznali jeho původ, cesty jeho rozšiřování a abychom mohli srovnat intenzitu jeho výskytu v jednotlivých oblastech je nutno sledovat tyto zprávy na co nejširším území. Pro posouzení charakteru moru v Čechách je důležité sledovat výskyt morů především v oblastech bezprostředně sousedících, tj. v Německu,⁵ Rakousích,⁶ Polsku.⁷

Izolovaně však nelze posuzovat ani hladomory. K lepšímu poznání okolností za nichž hladomor vzniká je nutno posuzovat vlivy počasí, neúrod, které vznik hladomorů zásadně ovlivňovaly.⁸ I ty události, které se jeví z líčení domácích pramenů jako hladomory, je nutno konfrontovat s podobnými záznamy v sousedních oblastech, protože mohou naše závěry do značné míry ovlivnit.⁹

Sledujeme-li zprávy o moru v Čechách a v sousedních zemích, sledujeme-li jejich četnost a následnost, vidíme, že

toto období můžeme rozdělit na dvě části. Mezníkem je zhruba rok 1348 a obě části se liší především charakterem morových ran.¹⁰

V letech 1250 - poč. 14. stol. se mory v Čechách a v sousedních zemích vyskytují izolovaně. První zpráva o velké úmrtnosti lidí je v Čechách zaznamenána r. 1258.¹¹ Zpráva však není spolehlivá.¹² První skutečně velká katastrofa tohoto druhu se objevuje v Čechách v letech 1280-82.¹³ Soudobé prameny, jak české,¹⁴ tak cizí¹⁵ vypovídají jednoznačně o válečných časech, neúrodě, jako o příčinách, které způsobily hlad na nějž umíraly tisíce lidí. Jako "mor" byla tato katastrofa označena až později.¹⁶ Tato skutečnost svědčí o hlubokém a trvalém dojmu, který tato katastrofa zanechala v paměti lidí.

V letech 1312-1318 lze pozorovat ve zprávách o morech jistou návaznost.¹⁷ Dříve, než se v r. 1318 objeví mor v Čechách,¹⁸ objevuje se mor v letech 1312-1317 v Německu.¹⁹ Přes tuto návaznost morových vln i přes poměrně dlouhé trvání této epidemie nejde pravděpodobně o epidemii skutečného moru. Zároveň se zprávami o moru se objevují záznamy o příčinách jeho vzniku - o neúrodě, povodních, hladu.²⁰ Zvláště charakter zpráv pro Čechy, kde byla situace zkomplikována domácí válkou²¹ nasvědčuje tomu, že i v tomto případě jde o hladomor. Toto stanovisko podporuje i mínění literatury o charakteru moru v západní Evropě.²²

Zpráva o moru v Čechách v r. 1328 je problematická.²³ Zdá se, že v tomto případě šlo pouze o obavu z vývoje příštích událostí, vyvolanou morem dobytka a krátkodobou zvýšenou úmrtností lidí²⁴ a jako mor byla tato skutečnost označena až později.²⁵ Cizí prameny neuvádějí žádné okolnosti, které by mohly vést ke vzniku moru.²⁶

Zprávy o moru se tedy do 1/2 14. stol. příliš často nevyskytují. Také návaznost mezi jednotlivými mory v různých oblastech se vyskytuje ojediněle. Charakter, těchto v podstatě dvou rozsáhlejších katastrof, můžeme posoudit na základě kronikářských zpráv domácích i cizích a je možno říci, že v obou případech byla velká úmrtnost lidí vyvolána hladomorem.

Od 1/2 14. stol. se zprávy o moru v Čechách objevují častěji.²⁷ Do Čech pronikají mory, které nejsou svým vznikem spojeny s domácími podmínkami, ale rozšiřují se stykem mezi lidmi z jedné oblasti do druhé. Vědomí, že se tyto mory vyskytují izolovaně,²⁸ ale že mezi nimi existuje jistá návaznost, že se mor rozšiřuje nákazou, se objevuje ve zprávách kronikářů.²⁹ Za mezník je možno považovat r. 1348, rok, kdy se začala po celé Evropě šířit velká morová pandemie. Tato pandemie odcházel velmi pomalu a zanechávala po sobě řadu místních morových ohnisek, z nichž se opět po čase mor znovu rozšiřoval.

Největší intenzity dosáhl mor v Evropě v letech 1348-51. Kdy pronikl mor do Čech není z pramenů zcela zřejmé. I když se zprávy o této epidemii objevují již v r. 1348, zdá se, že jsou to spíše ohlasy na objevení se moru ve světě.³⁰ V souhlase s cestami šíření moru by se měl mor v Čechách objevit v roce 1349, kdy proniká do přímého sousedství českých hranic.³¹ Přímá zpráva o moru v Čechách je z r. 1350.³² Ze se však tato epidemie neprojevovala v Čechách příliš silně je zřejmé srovnáním způsobu jakým informují o této epidemii kroniky české, s kronikami např. z Rakous.³³ Zatímco v následujících letech v Rakousích mor poněkud ustává,³⁴ objevují se v Čechách v letech 1358-59 pravděpodobně silněji než před deseti lety.³⁵ Také v Polsku se objevuje v r. 1360 mor, poprvé ve větší míře, zavlečen do Polska buď z Německa, nebo z Čech.³⁶

V letech 1361-62, kdy je v Čechách opět zaznamenán mor,³⁷ nejde již o typickou formu epidemického moru. Větším problémem byla v těchto letech dražota a hlad a to nejen v Čechách³⁸ ale i v sousedních zemích.³⁹ Na prvním místě prameny zaznamenávají smrt hladem, mor byl na ústupu.

Souvislosti mezi morem v Čechách a morem v Rakousích naznačují prameny v r. 1369 při objevení se nové morové vlny.⁴⁰ Mor se rozšířil nejprve v jižních Čechách při rakouských hranicích a v roce následujícím v celých Čechách a Rakousích.⁴¹

Od 1/2 14. st. jsou zprávy o moru v Čechách četnější. Nezvyšuje se však pouze počet morových vln, mění se i jejich charakter. Místo převládajících hladomorů jako do 1/2 14. st. se nyní objevuje epidemická forma moru. Počet a intenzita morových vln v Čechách roste do té míry, že se postupně objevuje mor v Čechách častěji než v sousedních zemích.⁴² Toto pozdější vyvrcholení síly moru v Čechách je dáno také postupně se měnícím postavením Čech. Zásluhou Karla IV. byly Čechy a hlavně Praha povýšeny na významné kulturní a hospodářské centrum. Styky Čech s cizinou výrazně vzrostly, čímž se zvyšovalo nebezpečí, že mor, jehož ohniska zůstávala na mnohých místech Evropy, bude znovu do Čech zavlečen. Za těchto okolností je zřejmé, že objevil-li se mor zpočátku slaběji, mohlo se morové nebezpečí postupně zvyšovat.

Je tedy v letech 1250-1370 možno pozorovat dvě odlišná období. Hranicí je r. 1348, rok šíření evropské pandemie, která pronikla i do Čech. Od tohoto roku výskyt morů v Čechách roste, stávají se běžnými. Jsou to epidemie skutečného moru, nákaže do Čech a do Evropy již pronikla a zanechala zde živnou půdu. Je tedy možno uzavřít, že první skutečná morová epidemie v rozmezí let 1250-1370 se objevuje v Čechách až po r. 1348.

Poznámka: Průběh a periodicitu epidemií v Čechách, Rakousích, Polsku, Německu uvádím v připojených tabulkách.

1. Tento přehled je stručným výtahem dipl. práce předložené na Filosofické fakultě University Karlovy v r. 1967.
2. Kronika jsou jediným pramenem, který se zabývá těmito událostmi poněkud soustavněji. Touto problematikou se z odlišnějšího hlediska zabývají naposled práce - E. Carpentier, *Autour de la peste noire: Famines et épidémies dans l'histoire du XIVe siècle*, Annales E.S.C. n° 6, 1962, p. 1062-1092, F. Graus - *Autour de la peste noire au XIVe siècle en Bohème*. Annales E.S.C. 18e année, n° 4, 1963, str. 720-724.
3. TAB. I, č. 2, 4, 13
4. TAB. I, č. 8, 9, 15, 16
5. TAB. IV, viz též pozn. 22.
6. TAB. III
7. TAB. II
8. TAB. V
9. TAB. VI, VII
10. TAB. VIII
11. TAB. I, č. 1
12. Tuto zprávu zaznamenává pouze Neplach (FRB III, 474), který ji navíc špatně datuje. Žádný soudobý pramen ji nezaznamenává.
13. TAB. I, č. 2
14. TAB. V, č. 19
15. TAB. VI, č. 6, 7, TAB. VII, č. 12.
16. Poprvé Zbraslavská kronika (FRB IV, 17), zhruba o třicet let později. Přejímá Přibík Pulkava, František Pražský.
17. TAB. VIII
18. TAB. I-4
19. TAB. IV, 1
20. TAB. V, 23, 24, 25, 26, TAB. VII, 19, TAB. VI, 13, 14
21. TAB. I, 4
22. E. Keyser, *Die Pest in Deutschland und ihre Erforschung*, in: *Actes du colloque international de démographie historique, Liège 18-20, Avril 1963*
23. TAB. I, č. 5
24. Zbraslavská kronika, FRB IV, 228
25. Poprvé Beneš Krabice z Weitm. (FRB IV, 481)
26. TAB. VI, VII
27. TAB. I
28. TAB. VIII
29. Frant. Pražský FRB IV, 443, 454, Beneš Krabice, FRB IV, 516, 520

30. TAB. I, č. 8
31. 1348 : Štýrsko. Korutany, ojediněle Německo, 1349 : celé Německo, Rakousy
32. TAB. I, č. 9
33. TAB. I, č. 8, 9, TAB. III, 6, 7
34. TAB. III
35. TAB. I, 11, 12
36. TAB. II, č. 8
37. TAB. I, 13, 14
38. TAB. V, č. 50, 51
39. TAB. VI, č. 25, TAB. VII, č. 31
40. TAB. I, č. 15
41. TAB. I, č. 16, TAB. III, č. 9
42. TAB. VIII

Zprávy o moru a úmrtnosti lidí v českých pramenech v letech 1250 - 1370

č. datum	citace	výskyt	pramen
1	1258	mortalitas maxima hominum	Neplach FRB III/474
2	1282	caristia, fames validissima	O zlých letech FRB II/355-62 Delimil FRB III/99-200 Neplach FRB IV/477 Letopis žďárský FRB II/543 Marignola FRB III/575-4 Zbraslavská kronika FRB IV/17 Přibík Pulkař FRB V/308
3	1316	pestilencia	Zbraslavská kron. FRB IV/232
3	1316	pestilencia et mortalitas	in omnibus partibus mundi Neplach FRB III/479
4	1318	sterilitas et fames maxima	in Gallia, Flandria, in Armenia
4	1318	pestilencia	in Bohemia in Moravia Beneš Krabice z W. FRB IV/472 Frant. Fražský FRB IV/363
5	1328	multitudo hominum mense Aprili in pluribus mundi	Zbraslavská kron. FRB IV/247-8 Frant. Fražský FRB IV/389-90
5	1328	moritur	Beneš Krabice z W. FRB IV/473
5	1328	pestilencia pecorum atque hominum	Zbraslavská kr. FRB IV/228
6	1334	pestilencia	Frant. Fražský FRB IV/401 Beneš Krabice z W. FRB IV/481 Zbraslavská kron. FRB IV/321

TAB. I.

Zprávy o moru a úmrtnosti lidí v českých pramenech v letech 1250 - 1370

č. datum	citace	výskyt	pramen
7	1346	maxima mortalitas hominum	per totam Italiam ac Provinciam Neplach FRB III/482
8	1348	pestilencia hominum	in Boemia et universo mundo Jenus, Pysis Venecia Florenca Bolonja Austria Beneš Krabice z W. FRB IV/516
9	1350	pestilencia	in Bohemia Frant. Fražský FRB IV/454
10	1351	pestilencia	civitas nostra Zucymensis Beneš Krabice z W. IV/520 CIM VIII č.133/98
11	1357	pestilencia	civitatis nostra Brunne CIM VIII č.129/95
12	1359	mortalis pestilencia	Statutum tempore pestilentiae ut fiat propter seditionem processiones et alias, vyd. z Pardubic 15.10.1357
13	1361	et mortua sunt multa milia hominum per fames et alii ex pestilencia	LE I-II, č. 19/12
14	1362	pestilencia	Beneš Krabice z W. FRB IV/527 Beneš Krabice z W. FRB IV/535 LE I-II, č. 75/39

TAB. I. pokrač.

Zprávy o moru a úmrtnosti lidí v českých pramenech v letech 1250 - 1370

č. datum	citace	výskyt	pramen
15 1369	maxima pestilencia	in Boemia et precipue in plaga illa versus Austriam	Beneš Krabice z W.FRB IV/540
16 1370	maxima pestilencia	in omnibus partibus et finibus Boemie	Beneš Krabice z W.FRB IV/542

TAB. I. pokrač.

Zprávy o moru a úmrtnosti lidí v polských pramenech v letech 1250 - 1370

č. datum	citace	výskyt	pramen
1 1284	magna fames et pestilencia	Septemcastris	Rocznik Malopolski MHP III/183
2 1298	generalis pestilencia	in tote Polonia	Rocznik Sedziwoja MHP
3 1307	magna pestis		Rocznik Malopolski MHP III/171
4 1316	anno mortalis	in provinciæ Saxonie	Rocznik Malopolski MHP III/189 Kodex Kuropiński MHP III
5 1330	pestilencia	in Saxoniam	Rocznik Malopolski MHP III/189
6 1348	tanta mortalis	in Aviniono	Rocznik Miecchowski MHP III/885
7 1349	pestilencia magna		Sponienki Władyslawski MHP II/945
	mortalis magna	in regno Ungarie	Rocznik Malopolski MHP III/885
8 1360	maxima pestilencia	in Polonia	Rocznik Sedziwoja MHP II/880
		maxima in Cracovia	Rocznik Miecchowski MHP II/886

TAB. II.

Zprávy o moru a úmrtnosti lidí v rakouských pramenech v letech 1250 - 1370

č. datum	citace	výskyt	pramen
1 1259	maxima caristia	per omnes terras	An. Rudberti Salisburgentes
	maxima pestilencia		MGH IX/795
2 1271	pestilencia	Austria	Hist.amorum 1264-79 MGH IX/651
3 1282	maxima mortalitas	Ungaria Boemia Moravia	Cont.vindobon. MGH IX/712
4 1310	pestilencia hominum		Annalis matssensens MGH IX/825
	mortalitas hominum	per totam Babariam	Cont.sonicorum s.Rudb.Salib. MGH IX/821
5 1335	pestilencia hominum		An. matssensens MGH IX/829
6 1348	pestilencia hominum	in partibus Gallie	Kalendarium zwetlense MGH IX/692
		Stirie Corinthie	

TAB. III.

Zprávy o moru a úmrtnosti lidí v rakouských pramenech v letech 1250 - 1370

č. datum	citace	výskyt	pramen
7 1349	pestilencia	Wyenna Patavia Bebaria-Muldorf Pramnau Leutzhuta	Kalend.zwetlense MGH IX/692 An.zwetl. MGH IX/685 Cont.novimont. MGH IX/676 Cont.claustroneoburg.MGH IX/736 Annales matssensens MGH IX/829
		in alii mundi per- tibus	
8 1359	Judei in magna persecucione habebantur propter pestil.	in aliquibus locis	Cont.zwetl.quarta MGH IX/688
9 1370	pestilencia magna		Cont.claustroneoburg.MGH IX/736

TAB. III. pokrač.

Korové epidemie v Německu

č.	období	výskyt
1	1312 - 1317	morová epidemie zachvátila celé Německo
2	1330 - 1346	omezené místní nákazy
3	1348 - 1351	1348 - ojedinelá nákaza, 1349 - rozšíření, 1350 - severní Německo
4	1352	Gdaňsk, Královec
5	1356	Frankfurt nad Mohanem, Hessensko
6	1359	Ulm, Horní Švábsko
7	1363 - 1366	Hessensko, Porýní, Durýňsko, Slezsko

- 70 -

TAB. IV. (Zprávy o moru jsou čerpány ze studie E. Keysera - Die Pest in Deutschland und ihre Erforschung. Actes du colloque international de démographie historique Liège 18-20. Avril 1963.)

Hlad, neúroda, živelné pohromy v Čechách v letech 1250 - 1370

č.	datum	citace	výskyt	pramen
1	1250, VI	grando magno cecidit, inundatio	in regni Bohemiae, maxime circa Pragam	Letopisy čes. FRB II/286 Příbik Pulchava FRB V/298
2	1251, II	magna vis ventorum, nix	in plerisque partibus Bohemiae	Letopisy čes. FRB II/287-9
	VIII	magna vis ventorum, annona male provenit, praecipuus hiemalis hyemps temperata fecit		
3	1252, V	frigus et nix faemes hiemalia mediocriter provenerunt, hiemps valde aspera		Letopisy čes. FRB II/287, 290
4	1254	male provenerunt annona et fruktus arborei, vinum penitus deficit, cuius defectus qualitatem, quod antea contigerit, aestas nostra non neminit		Letopisy čes. FRB II/292
5	1255, X	magna vis ventorum, frigus, ver fuit frigidum, ventorum et humidum		Letopisy čes. FRB II/293
6	1256	ubertas annosae, male provenerunt fruktus arborei et vinum		Letopisy čes. FRB II/294

TAB. V.

- 71 -

Hlad, neúroda, živelné pohromy v Čechách v letech 1250 - 1370

č.	datum	citace	výskyt	pramen
7	1257	hiemps valde aspera		
		VIII maxima inundatio aquarum	per totam Pragensem dioc.	Letopisy čes. FRB II/295
8	1258	hiems et veris-valde spera et frigida, gelu lassit fructus arborcos et vines mortalís ovium fuit		Letopisy čes. FRB II/295
9	1259	vinum miri veloris provenit	in tota Bohemia	Letopisy čes. FRB II/296
10	1260	sata leesa sunt et vinee et fructus arborci Quedam siccitate, quedam grandine	in plerisque partibus	Letopisy čes. FRB II/296
11	1262	oscümie od krup, suchoty a od vojanov zkaženo jest	v zemi	Přibík Pulkaava FRB V/304 Letopisy čes. FRB II/296
12	1263	maxima caristia frumenti, foeni et pabuli multa etiam pecora et inmenta mortua sunt propter maximum pabuli defectum et hiemis asperitatem fames, mortalitas hominum	in Bohemia et Moravia	Letopisy čes. FRB II/298
13	1264 I	magna vis ventorum	in civitate Pragensi et per totam regnum Bohemie	Letopisy čes. FRB II/298
		XII inundatio magna aquarum Hlad veliký v zemi bieše, proto mnoho lidí a najvíce Plznu mrieše okolí Plzně		Dalimil FRB III

TAB. V. pokrač.

Hlad, neúroda, živelné pohromy v Čechách v letech 1250 - 1370

č.	datum	citace	výskyt	pramen
14	1266	hiems et ver humida fuerunt et multa sata siligines perierunt annoma, fructus arborum et vinum male provenerunt propter grandinis et siccitates leesionum	in Bohemia in Bohemia	Letopisy čes. FRB II/299,300 Letopisy čes. FRB II/299,300
15	1270	perit tota annoma tem hiemalis quam vernalis		Letopisy čes. FRB II/300
16	1271	maxima inundatio aquarum fuit		Měplach FRB III/476
17	1273	inundatio aquarum annoma et foenum de pratis cum alluvione descenderunt	in flumine Vitavise	Letopisy čes. FRB II/301
18	1278	hiems et autumnus calidi fuerunt nebulosi		Marnigola FRB III/572 Letopisy čes. FRB II/302
19	1280 - 2	sterillites, caristia magna, fames, mortalitas hominum		O zlých letech FRB II/340-63 Dalimil FRB III/199-200 Měplach FRB IV/477 Letopisy žďárský FRB /543 Přibík Pulkaava FRB V/307-8 Zbraslavská kr. FRB IV/17 Marnigola FRB III/573-4 Frent. Pražský FRB IV/355

TAB. V. pokrač.

Hlad, neúroda, živelné pohromy v Čechách v letech 1250 - 1370

č. datum	citace	výskyt	pramen
20 1305 - 6	fames, mortalitas hominum		Neplach FRB III/478
21 1307	propter defectum pluvie ariditas magna terre, cuius perierunt universa semina tam hiemalis quam estivalis fames	in Bohemia et in Moravia et in confinibus earum	Zbrasl.kron.FRB IV/111
22 1310	v rozličných krajích také povodeň byla, jakž mnoho vsí i láudí zhubila	Čechy (Litomyšl)	Jelíml FRB III/221 - 3 Neplach FRB III/479
23 1312	sterilitas, quod multi pauperes pre fame discederunt ex hac vita	in Bohemia Quam in Moravia	Frant. Pražský FRB IV/379 Zbrasl.kr. FRB IV/180
24 1314	propter hyemis et estatis in calore et humore temperanciam blandum et vinum fructusque arborum et principaliter propter bonam influenciam celestium corporum et universa terre nascencia optime provenerunt		Frant.Pražský FRB IV/396
25 1315	maxima inundatio aquarum	in quibusdam partibus Bohemie et Moraviae Albea	Zbraslavská kron. FRB IV/224 Beneš Krabice z W. FRB IV/471

TAB. V. pokrač.

Hlad, neúroda, živelné pohromy v Čechách v letech 1250 - 1370

č. datum	citace	výskyt	pramen
26 1316	hyemps fuit dura et aspera inundatio aquarum	Albea in Saeonia in Austria in Polonia in Ungaria	Zbraslavská kron.FRB IV/232 Frant.Pražský FRB IV/383,398 Neplach FRB III/479 Beneš Krabice z W.FRB IV/472
27 1318	pestilencia pecorum sterilitas gravissima, fames		Zbraslav.kron. FRB IV/247-8 Frant.Pražský FRB IV/389,390 Beneš Krabice z W.FRB IV/473 REM III/187 č. 456 Zbraslavská kron.FRB IV/255
28 1319	iste annus ex clemencia salutaris nostri uberrimus in vino et blado fuit		Zbraslavská kron. FRB IV/257 Frant.Pražský FRB IV/394 Beneš Krabice z W.FRB IV/477
29 1321, VI	inundatio aquarum, sterilitas		Zbraslavská kron.FRB IV/263 Frant.Pražský FRB IV/395
30 1322	inundatio maxima fuit aquarum, sterilitas	in quibusdam terris Myssa (Mže = Berounka)	Zbraslavská kron.FRB IV/226 Zbraslavská kron.FRB IV/226
31 1323, VI	frigus excidit vineas		
32 1324	propter hyemis et estatis in calore et humore temperanciam blandum et vinum, fructusque arborum optime provenerunt		

TAB. V. pokrač.

č.	datum	citace	výskyt	pramen
33	1326	hiemps fuit dura et aspera et semina male provenerunt plurime arbores fructuose cum vinearum vitibus quesi radicibus perierunt estas sicca sine pluvia, inde semina estivalia defecerunt	in Almanie	Beneš Krabice z W. FRB IV/480 Zbraslavská kron. FRB IV/276 Frant.Pražský FRB IV/398
34	1327,VII	aquarum mandatio monasterio nostro Aule Regie florencia sata destruxit et prata pestilencia pecorum (hominum) ventus validissimus	monasterio nostro Aule Regie	Zbraslavská kron. FRB IV/287
35	1328	annus temenquietus et temperatus in fructibus et blado multus		Zbraslavská kronika FRB IV/228 Frant.Pražský FRB IV/401
36	1329	hiemps huius anni fuit calida et ventosa, frigus exiit vineas		Beneš Krabice z W. FRB IV/481
37	1331	maxima siccitas et estivalium segentum sterilitas nec non vini defectibilitas est secuta		Zbraslavská kron. FRB IV/295 Beneš Krabice z W.FRB IV/481
38	1333	siccitas in estate et caliditas nimia sed post hoc in hyeme nix maxima cum intenso frigore est secuta		Zbraslavská kron.FRB IV/307,312 Frant.Pražský FRB IV/408 Beneš Krabice z W.FRB IV/484
39	1334			Zbraslavská kron.FRB IV/315 Frant.Pražský FRB IV/409
				Zbraslavská kron. FRB IV/323

TAB. V. pokrač.

č.	datum	citace	výskyt	pramen
40	1335	hyemps fuit aspera, ventosa et longa, estas pluviosa et frigida		Zbraslavská kron. FRB IV/330 Frant.Pražský FRB IV/421 Beneš Krabice z W. FRB/486
41	1336, VI	grosse Überschwemmung	in Budweis	VB Budweis, str. 32/49
42	1337	maxima siccitas, sterilitas	in pluribus locis	Zbraslavská kron.FRB IV/335
43	1338	locustarum infinita multitudo ab extremis partibus Ungaris et Grecie veniens non solum Boemiam, et Moraviam sed sciam Austriam,Bavariam,Franconiam mora avium per aera volantes ac loca mutantes et quod mirabilissimum est sese quotidie naturali propagatione multiplicantes univversa,ubi resident,consumunt		Neplach FRB III/481 Frant.Pražský IV/427
44	1342	hyemps valde aspera,frigus inundatio aquarum	in Boemia	Frant.Pražský FRB IV/433 Beneš Krabice z W. IV/492
45	1345, VI	ventus grando, fulgura	in Clathowia in Pomuk	Neplach FRB IV/481
46	1346	fames fuit	per totam Ytaliam	Neplach FRB III/482

TAB. V. pokrač.

Hlad, neúroda, živelné pohromy v Čechách v letech 1250 - 1370

č.	datum	citace	výskyt	pramen
47	1351	siccitas magna fuit subsequuta, in pluribus locis frumenta et alia terre nascencia defecerunt		Frant.-Pražský FRB IV/456
48	1353	siccitas, annona male provenerunt		Beneš Krabice z W.FRB IV/421
49	1359	inundatio aquarum		Beneš Krabice z W.FRB IV/527
50	1361	fuit caristia magna, fames (pestilencia)		Beneš Krabice z W.FRB IV/527
51	1362	fuit caristia usque ad novellia, et nisi, fuisset iam dieta elemosina, mortui fuisset pro ex fame boni mechanici		Beneš Krabice z W.FRB IV/527
52	1367, III	inundatio aquarum sterilitas agrorum	in Bohemia	Beneš Krabice z W.FRB IV/535
53	1368	siccitas, estivalia male provenerunt		Beneš Krabice z W.FRB IV/538
54	1369	hiemps aspera, siccitas		Beneš Krabice z W.FRB IV/539
55	1370	inundatio aquarum, caristia annus pluvius		Beneš Krabice z W.FRB IV/541

TAB. V. pokrač.

Hlad, neúroda, živelné pohromy v Polsku v letech 1250 - 1370

č.	datum	citace	výskyt	pramen
1	1253, IV-VII	inundatio aquam	terra Vysnenses	Rocznik Wielkopolski MHP III/22 Kronika Godyszawa Polska MHP II/572
2	1264	mortalites animalium	in Polonia	Rocznik Malopolski MHP III/170
3	1269	Wandalus fluvius subito inundavit		Rocznik Malopolski MHP III/170
4	1270, VIII	inundatio fluviorum	Wizle, Rabe et Dunesch	Anuales Polonorum MHP II/813 Rocznik Malopolski MHP III/173 Rocznik Krakovski MHP II/841
5	1278	hiemps magis aspera	in multis terris	Rocznik Malopolski MHP III/177
6	1281	fames		Rocznik Luiski MHP III/708
7	1282	fames maxima	in terra Cracoviensi Ungaria Rusia	Rocznik Krasinski MHP III/133 Rocznik Treski MHP II/848
8	1300	tempestes maxima		Rocznik Treski MHP II/853 Rocznik Malopolski MHP III/186
9	1300	fames maxima	in Polonia	Rocznik Sedziwoja MHP II/879

TAB. VI.

Hľad, neúroda, živelné pohromy v Poľsku v letech 1250 - 1370

č.	datum	citace	výskyt	pramen
10	1303	hyems remista		Rocznik magistr.wroclaw.MHP III/684
11	1310, VII	inundatio equam	Niza, Glatz	Rocz.cystersow.Henrykovskich MHP III/702
12	1312	Wisla maxima inundavit	Wisla	Rocz.Malopolski MHP III/171
13	1315	caristia magna		Spomienki mieszam MHP III/228
14	1317	fames	Slesziam et totam Poloniem	Rocz.cystersow.Henrykovskich MHP III/703
15	1318, XII	ventus vehement		Rocz.cystersow.Henr.MHP III/703
16	1330	tanta fertillitas	in tota Polonia Cracovia	Rocz.Malopolski MHP III/390
17	1330, IV	nix magna	in Polonia	Spomienki gnieznienski MHP III/45 Rocz.Miechowski MHP II/884
18	1335, IX	magnus ventus		Spomienki gnieznienski MHP III/44 Rocz.Sedziwoja MHP II/880
19	1335	inundatio equam	Wysla	Rocz.Malopolski MHP III/193
20	1337	Wysla inundatur	Wysla	Rocz.Malopolski MHP III/199
21	1338	fertillites magna	in Polonia	Rocz.Miechowski MHP II/884

TAB. VI. pokrač.

Hľad, neúroda, živelné pohromy v Poľsku v letech 1250 - 1370

č.	datum	citace	výskyt	pramen
22	1347, III	domus Mechowiensis per ventum contrita fuit		Rocz.Miechowski MHP II/884
23	1353, VI	nix magna		Spomienki Wladyslawskie MHP II/944 Rocz. Miechowski MHP II/885 Rocz.Svietokrzyski MHP III/80
24	1359, VI	maxima inundatio	in terra Poloni in aliis locis	Rocz.Sedziwoja MHP II/880
25	1362	caristia		Spomienki mieszane MHP III/228 " hnieznienskie MHP III/45
26	1370, VII	maxima inundacio equam	in Cracovia per Wyslam	Rocz.Treski MHP II/841

TAB. VI. pokrač.

Hľad, ne-roda, živelné pohromy v Rakousích v letech 1250 - 1370

č.	datum	citace	výskyt	pramen
1	1252	fames, multi homines fame interierunt	in tota Austria	Cont.senocrucensis II MGH IX/645
2	1253	hiemps asperrime, multi homines interierunt		An.s.Rudberti Salisb. MGH IX/792
3	1254	magna sterilitas	per plures terras	Cont.senocrucensis II MGH IX/643
4	1263	maxima famas	per totam Austriam Ungariam Bohemiám Moraviám	Cont.senocrucensis II MGH IX/645
5	1266, VIII	vindemia fertilissima		
6	1270	inundatio	in Schadvienna	Hist.en.1264-79 MGH IX/650
7	1270, III	magna caristia	per circumiacoetes terras	An.s.Rudberti Salisb. MGH IX/799
8	1275, III	tonitrus, inundatio pluviarum		Cont.Claustroneoburg II MGH IX/648
9	1276	fames, multi perierunt	circa Anasum	Hist.en.1264-79 MGH IX/652
10	1277	maxima caristia	Karinthia Styria	An.s.Rudberti Salisb. MGH IX/801
				Cont.praedicatorum vind. MGH IX/730

TAB. VII

Hľad, ne-roda, živelné pohromy v Rakousích v letech 1250 - 1370

č.	datum	citace	výskyt	pramen
10	1279	ventus	in Bavaria	An.s.Rudb.Salisb. MGH IX/805
11	1280, VII	magna inundatio	in Bavaria	An.s.Rudb.Salisb. MGH IX/806
12	1281	hyemps multum aspera, nix in multis terminis, Generalis sterilitas, plurimi etiam fame moriuntur	in Bavariám in Moraviám in Bohemiám in Poloniám	Cont.vindobon. MGH IX/712 Cont.vindobon. MGH IX/712 An.Rudberti Salisb. MGH IX/807 Cont.Claustroneoburg. MGH IX/746
13	1284	mortalis maxima animalium ventus validus	in Austriám per Bavariám per Austriám	An.Rudb.Salisb. MGH IX/809
14	1285	inundatio aquarum		Cont.vindobon. MGH IX/713
15	1294	inundatio aquarum		
16	1312	caristia tanta finit fames validissima		An.zwetlensis MGH IX/680 An.matssenses MGH IX/825
17	1313	sterilitas	in tantum terram	An.zwetlensis MGH IX/680
18	1316, VI	inundatio maxima	Danubium	Cont.zwetlensis III MGH IX/666 Cont.canonicorum Rudb.Salisb. MGH IX/822
19	1317	fames et sterilitas		An.zwetl. MGH IX/681 An.zwetl. III MGH IX/666

TAB. VII pokrač.

Hlad, neúroda, živelné pohromy v Rakousích v letech 1250 - 1370

č.	datum	citace	výskyt	pramen
20	1321	maximus ventus		Cont.vindobon.MGH IX/722
21	1338	tempestes, caristia		Cont.novimont.MGH IX/671
22	1339	hyemps proluxa et asperina		Cont.novimont.MGH IX/672
23	1340, XII	tantus calor et serenitas inundatio equarum		Cont.novimont.MGH IX/672
24	1341	hyemps valde tranquilla		Cont.novimont.MGH IX/672
25	1342	inundatio equarum		Cont.novimont.MGH IX/672
26	1343	caristia, fames		Cont.novimont.MGH IX/673 An.matssens.MGH IX/829
27	1347	generalis intemperies		Cont.novimont.MGH IX/673
28	1350	ventus validus	civitas Wyneceensis	Cont.novimont.MGH IX/676
29	1353, VI	nix valida et glacies et frigus		Kalend.zwetl. MGH IX/693
30	1359	inundationes pluviarum		Cont.zwetl.IV MGH IX/688
31	1360	hyemps tota gelida, avena cara et rara		Cont.zwetl. IV MGH IX/688
32	1361	messis copiosa		Cont.zwetl.IV MGH IX/688
33	1366	pestilencia equorum		An.matssens MGH IX/833
34	1366, IX	nix cecidit		Kalend.zwetl.MGH IX/694

TAB. VII pokrač.

Zprávy o moru a úmrtnosti lidí v českých a cizích pramenech

	<u>Rakousy</u>	<u>Německo</u>	<u>Čechy</u>	<u>Polsko</u>
	1259		1258	
	1271		1280- 1282	
	1310			1298
				1307
		1312- 1317		
			1318	
			1328	
	1335			
	1348	1348	1348	
	1349	1349	1349	1349
		1350	1350	
		1351	1351	
		1352		
		1356		
			1357	
			1358	
			1359	
			1361	
			1362	
		1363- 1366		
			1369	
	1370		1370	
				1360

TAB. VIII

O B S A H

Josef K ř i v k a Populační vývoj mělnického panství v letech 1693-1749	7
Adolf Z e m a n K metodice studia populačního vývoje českých měst královských v předstatistic- kém období	19
Jaroslava K a l s e r o v á Populační vývoj jihočeské vesnice v 17.sto- letí a v první polovině 18.století	28
R é a u m é s	35
Zprávy o zahraniční literatuře	46
M a t e r i á l y	
Pavla H o r s k á Saská statistika z poloviny 19. století jako pramen pro srovnávací dějiny obyva- telstva střední Evropy v období průmyslo- vé revoluce	52
Miroslava K a h u d o v á Morové epidemie v Čechách v letech 1250-1370	59

15. Wassila Abel Andama
Andama

Jaa
Guanlan domy
Guanley

Jaa domyan Hobruay
Donta Dera gobe Dick

Jabul
Jaa

Guanlan
Lingel
Marbaleu

16. Jaa Suffat Suffat
Marbaleu Dera gobe

Jaa Dick
Jaa
Jaa
Hobruay

17. Wassila Abel Andama
Jaa Wassila
Guanlan Andama Suffat Wassila Wassila
Jaa Wassila

20
25
10
7
7

Jaa Wassila Suffat
Anna Dera gobe Hobruay

Jaa
Guanlan

8 } Wassila
3 } Wassila

Hobruay
Marbaleu Wassila

18. Wassila Abel Andama Wassila Wassila Wassila
Guanlan Wassila Wassila Wassila Wassila Wassila
Jaa Wassila
Marbaleu Wassila
